

ARAP DÜNYASINDA YAPILAN BAZI TEFSİR TEZLERİ ÜZERİNE (I)

Araş.Gör. Muammer ERBAŞ*

ON SOME QURANIC THESES IN ARAB WORLD (I)

In this article, it has been tried to give some information and knowledge about M.A. and Ph.D. theses on The Holy Qur'an, The Quranic Sciences and The Quranic Commentary, made in Arab World. Therein, theses are studied from different aspects, and they have been classified according to their topics, subjects and contents, such as edition, author, any branch or matter of Holy Qur'an exc. It ends with a conclusion and vaulution.

Günümüz Arap Dünyası'nda, K.Kerîm, K.Kerîm İlimleri ve Tefsir alanındaki mevcut durum ve seviye, çalışmaların muhtevâsı, izlenen metot ve bu alandaki yönelişler hakkında, az da olsa bir fikir vermesi gâyesiyle kaleme aldığımız bu mütevâzi çalışma, bu ülkelerde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri için merkez olarak tespit edilmiş olan Ürdün Üniversitesi Kütüphanesi'nde yer alan tezler üzerinde yaptığımız incelemenin bir sonucu olup, aynı Üniversite'nin çıkardığı "Arap Dünya'sında Yapılan Tezler" adlı yıllık dergide yer alan ve şahsi çabalarımız sonucu isimlerine ulaştığımız diğer tezler de çalışmaya eklenmiştir. Çalışmamız, tezlerin; şekil yönünden incelenmesi, konuları itibarıyla arzettikleri durum, belli başlı husûsiyetleri ve ele alınışlarında takip edilen metodlar gibi hususları kapsamakta olup, tanımların soyut kalmaması için, her kısma ait bir çalışma örnek olarak ele alınmakta ve son olarak da çalışmamız boyunca edindiğimiz intiba ve düşüncelerimizden oluşan bir sonuç kısmıyla inceleme kısmını son bulmaktadır. Çalışma boyunca, özel durumlardan ziyade, genelde gözlenen hususlar ve benimsenen metodlar üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

* DEÜ. İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

A- TEZLERİN ŞEKİL YÖNÜYLE ARZETTİKLERİ DURUM:

Genel olarak tezler, üç kısımdan oluşan, şu şekli yapı içinde düzenlenmişlerdir:

I- Tezlerin Giriş Bölümleri:

a) **Kapak:** Tezin yapıldığı üniversite ve fakültenin adı, tezin adı, hazırlayan öğrencinin¹ adı, tez danışmanının² ünvan ve adı, tezin yapıldığı ay ve yıl yer alır.

b) **Savunma Jürisinin Kararı:** Tezin başarılı olduğuna dair bir ifade ve altında savunmada yer alan jürinin³ ünvan, ad, görev ve imzaları yer alır.

c) **İthâf:**⁴ Bu kısımda tezi hazırlayan öğrenci, çalışmasını dilediği kimselere ithaf eder.

d) **Teşekkür ve Takdîm:**⁵ Bu bölümde, öğrenci, başta tez danışmanı ve jürisi olmak üzere, tezine emeği geçen tüm hocalarına, arkadaşlarına ve dostlarına teşekkür eder.

e) **İçindekiler:**⁶ Bâzı tezlerde başta olan bu kısım, bâzılarında, sonda da olabilmektedir.

e1) **Tablolar:**⁷ İhtisas alanına göre, konuyla ilgili verilmek istenen tablo, liste v.b. hususlar ve yerleri burada verilir.

e2) **Ekler:**⁸ Konusuna göre, çalışmada yer alan ve îzahı gereken teknik ıstılahlar, ek bilgiler ve her türlü ilâve hususlar ve yerleri burada belirtilir.

¹ Genel olarak; (إعداد) kelimesi, bâzen de (إعداد الطالب) ifâdesi kullanılır.

² Genel olarak; (إشراف) ifâdesi kullanılır.

³ Genel olarak; (أعضاء لجنة المناقشة) ifâdesi kullanılır.

⁴ Genel olarak; (الإهداء) ifâdesi kullanılır.

⁵ Genel olarak; (شكر و تقديم) ifâdesi kullanılır.

⁶ Genel olarak; (قائمة المحتويات)، (فهرس المحتويات)، (المحتويات) ifâdeleri kullanılır.

⁷ Genel olarak; (فهرس الجداول) ifâdesi kullanılır.

⁸ Genel olarak; (فهرس الملاحق) ifâdesi kullanılır.

f) (Arapça) Özet:⁹ Bu kısımda, önce tezin hedefi belirtilip, ardından, bölüm bölüm kısımları tanıtılır ve son olarak da, elde edilen neticelerin, sonuç kısmında özetlendiği belirtilir.

g) Mukaddime:¹⁰ Bu bölüm, genelde, duâ ile başlar ve birkaç âyet ve hadis metni verilerek, konuya genel bir giriş yapılır. Ardından, konunun seçilme nedeni, önemi, içerdiği zorluklar, tâkip edilen metod, çalışma merhaleleri ve ulaşılmak istenen hedefler, ya özet olarak veya madde madde sıralanır. Genelde, üç-beş sayfadan oluşan bu bölümde, çalışmanın iskeleti, işleniş şekli ve varmak istediği hedefler iyice ortaya çıkar. Üslup genel, ifâdeler çoğu zaman taraflı ve oldukça iddialıdır. Çalışmayla varılmak istenen hedefler çoğu zaman ilmî değildir. Bâzen bu kısımda, bu konuda daha önce yapılmış çalışmalar¹¹ verilmektedir ki, bu, titizliği oranında faydalı bir husustur. Yine kısa bir dua ve temennî ile, bu bölüm son bulur. Tahkîk türü çalışmalarda ise, tahkîk yapılırken tâkip edilen metod ya bu kısımda veya ayrı bir başlıkla¹² belirtilir.

II- Tezlerin Gelişme Bölümleri:

a) Giriş:¹³ Hemen her tezde yer alan bu bölümde, öğrenci, konusuna uygun tarzda bir giriş yapar. Genel bir özet gibi olan bu kısım, -ileride daha detaylıca ele alacağımız üzere- türleri aynı olan çalışmalarda aynı başlıkları, hattâ çoğu zaman aynı konuları ve bilgileri içerir.

b) Tez Konusunun İşlendiği Bölüm:¹⁴ Tezlerin konu ve içeriğine göre bâzı değişiklikler içerse de, genel olarak üç, dört veya beş ana bölüm ve bu ana bölümlere âit alt kısımlardan oluşmuş umûmî bir yapı hâkimdir. Genelde ilk bölüm, bâzen de iki bölüm birden, teze giriş mahiyetinde olmaktadır. İleride örneklendirileceği üzere, ilk bölümde, tez tahkîk türü veya tefsir tanıtımı ise, müfessirin hayâtı veya eserin türüne âit bir târihçe,

⁹ Genel olarak; (الملخص باللغة العربية) veya (الخلاصة باللغة العربية) ifâdeleri kullanılır.

¹⁰ Genel olarak; (المقدمة) ifâdesi kullanılır.

¹¹ Genel olarak; (الدراسات السابقة) ifâdesi kullanılır.

¹² Genel olarak; (منهجي في التحقيق) ifâdesi kullanılır.

¹³ Genel olarak; (التمهيد) ifâdesi kullanılır.

¹⁴ Tezlerde ana bölümler ve alt bölümler şu tasnife göre sıralanırlar; 1) Bâb (الباب), 2) Fasl (الفصل), 3) Mebhas (المبحث), 4) Matlab (المطلب).

tez müfessir tanıtımı ise, müfessirin hayâtı, dönemi v.b. bilgiler, tez konulu tefsir veya tefsir usûlüne âit bir çalışma ise, tefsir, konulu tefsir veya ele alınan tefsir konusu hakkında genel bir târihçe verilir. Diğer bölümlerde de konu, hazırlayıcısının metoduna bağlı olarak ele alınır.

III- Tezlerin Sonuç Bölümleri:

a) Sonuç:¹⁵ Bu kısımda, çalışmada ulaşılan sonuçlar, tespit edilen değişik mülâhazalar sıralanır. Üslûb genelde yine abartılı ve ön yargılıdır. Zira mukaddimedede sıralanan hedefler aynen gerçekleşmiş, bir başka deyişle, mukaddimedeki hedef ve fikirler âdetâ tahkîk edilmiştir.

b) Kaynakça:¹⁶ Bu kısımda, çalışmada istifâde edilen kaynaklar genelde alfâbetik olarak, bâzen yazar adına, bâzen de eser adına göre sıralanır. Eser, yazarı, basım yeri, yılı ve matbaası sıralanırken, tezler arasında genel bir birlik yoktur.

c) Fihristler:¹⁷ Bu kısımda, genellikle, çalışmada geçen âyetler, hadisler, şiirler, meseller (atasözleri), özel şahıs ve yer adları, mekan adları için düzenlenmiş fihristler yer alır.

d) Yabancı Dilde Özet:¹⁸ Genellikle İngilizce olan bu özetler, Arapça özetin tercümesinden ibarettir.

B- TEZLERİN KONULARINA GÖRE TASNİFİ, BELLİ BAŞLI ÖZELLİKLERİ VE ELE ALINIŞLARINDA TÂKİP EDİLEN METOD

I- Konusu Tahkîk Olan Tezler:

a) Klasik Tahkîk Türü Tezler: Bu tür çalışmalarda, öncelikle, eserin tahkîkinde tâkip edilen metod belirtilir. Genel olarak iki ana bölümden oluşan bu çalışmaların ilk bölümünde, müellif ve eserin tanıtımı, ikinci bölümünde de, eserin tahkîki yer alır. Müellifin tanıtımında, sırasıyla; siyâsî,

¹⁵ Genel olarak; (الخاتمة) ifâdesi kullanılır.

¹⁶ Genel olarak; (قائمة المصادر والمراجع) ifâdesi kullanılır.

¹⁷ Genel olarak; (فهرس الآيات)، (فهرس الأحاديث)، (فهرس الأشعار)، (فهرس) (فهرس الأمثال)، (فهرس الأعلام)، (فهرس الأماكن) (فهرس المواضيع والبلدان) kullanılır.

¹⁸ Genel olarak; (الملخص بالإنجليزية) veya (الخلاصة بالإنجليزية) ifâdeleri ile işâret edilen bu bölümde başlık İngilizce "Abstract" kelimesiyle ifâde edilir.

kültürel, ilmî yönden müellifin yaşadığı dönem, müellifin adı, doğduğu yer, yetişmesi, ilmî durumu, yolculukları, görüşleri, hocaları, talebeleri, ölümü, eserleri gibi hususlar yer alır. Eserin tanıtımında ise, genel tanıtım, nüshaları, kaynakları, metodu, ilmî değeri gibi hususlara yer verilir. Hacimli bir eserin, grup hâlinde paylaşılarak çalışıldığı tezlerde de, bu ilk bölüm, her tezde aynen veya birbirine çok yakın olarak tekrarlanır.

Örnek: Ürdün Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışılmış olan İbn Kemal Paşa'nın tefsirinin, bir grup öğrenci tarafından, yüksek lisans çalışması olarak, tahkik edildiği çalışmada, tefsir, sûrelere göre paylaşılarak tahkik edilmiştir.¹⁹

Bunlardan, Fâtiha ve Bakara Sûrelerini alan öğrenci, çalışmasını, ilk 35 sayfası müfessir ve tefsirin tanıtımı, kalan 615 sayfası da, tefsirin tahkiki olmak üzere, iki ana bölümden teşkil etmiştir.

İlk bölüm; müfessir ve tefsirin tanıtımı olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. İlk kısım olan müfessirin tanıtımında yaşadığı dönem; siyâsî, dînî ve ilmî açıdan ele alınmış, ardından müellifin hayâtı; ismi, doğduğu yer ve yetişmesi, eğitimi, yolculukları, inancı (mezhebi), hocaları ve talebeleri, ölümü, eserleri başlıkları altında incelenmiştir.

¹⁹ Tefsir, Ürdün Üniversitesi'nde, yüksek lisans tezleri olarak, farklı danışmanlar gözetiminde ve farklı tarihlerde, öğrenciler tarafından paylaşılarak tahkik edilmiştir. Biz burada tamamlanmış olanların bazı bilgilerini sunmak istemekteyiz. Fatiha ve Bakara Sureleri, Haz: Nuh Mustafa Muhammed, Dan: Abdulcelil Abdurrahim, 1992, v. 178; Al-i İmran ve Nisa Sureleri, Haz: Emel İsmail Salih, Dan: Fadl Hasan Abbas, 1995, v. 630; A'raf ve Enfal Sureleri, Haz: Havle Hüseyin Ahmed, Dan: Ahmed Ferid, 1996, c. II; Tevbe ve Yunus Sureleri, Haz: Tahsin Ahmed Muhammed, Dan: Ahmed Halid Şükrü, 1994, v. 288; Hud, Yusuf ve Ra'd Sureleri, Haz: Enver Muhammed Arpa, Dan: Ahmed Halid Şükrü, 1994, v. 300; İbrahim, Hicr, Nahl ve İsra Sureleri, Haz: Tağrid Abdulfettah, Dan: Ahmed Ferid, 1996, v. 442; Kehf, Meryem ve Tâhâ Sureleri, Haz: Suad İbrahim, Dan: Abdulcelil Abdurrahim, 1997, v. 480; Enbiya, Hac, Mü'minin ve Nur Sureleri, Haz: Meysa Bedrüddin, Dan: Ahmed Nevfel, 1996, v. 321; Furkan, Şuara, Neml, Kasas, Ankebut ve Rum Sureleri, Haz: Muhammed Abdulhalim, Dan: Ahmed Şükrü, 1997, v. 377; Lokman, Secde, Ahzab, Sebe', Fâtır, Yâsîn ve Saffât Sureleri, Haz: Galib Abdullah, Dan: Ahmed Ferid, 1996, v. 457.

İkinci kısım olan eserin tanıtımında ise; tefsirin müfessire nispeti, yazmalarının durumu, tefsirde tâkip edilen metod, kaynakları, hadislerle istişhâddaki usûlü, isrâiliyyât açısından durumu ve ilmî kıymeti ele alınır.

Çalışmanın ikinci bölümü olan tahkîk kısmında, öğrenci, önce tahkîkde tâkip ettiği metodu belirtmiş ve ardından tefsirin tahkîkine geçmiştir. Tahkîkde tâkip edilen metod hakkında, özetle, şu bilgilere yer verilmiştir; iki nüshanın karşılaştırılıp, esas nüshanın tespiti, iki nüsha arasındaki farkların belirtilmesi, tefsirde geçen âyet, hadis ve kırâatların tespiti, iki nüshanın temel kaynaklarla karşılaştırılmasında tespit edilen farklar, âyet, hadis ve rivâyetlerin farklı işâretlerle belirtilip, yerlerinin tespiti ve tahkîkte kullanılan remiz ve işâretler.

Eserin ta'lîkinde ise, şunlar belirtilir; âyetlerin sûre ve numaralarının gösterilmesi, kırâatların kaynaklardaki yerlerinin gösterilmesi, hadislerin kaynaklarının gösterilmesi, şiirlerin yerlerinin gösterilmesi, tefsirde geçen özel şahıs, yer ve beldelerin tanıtımı, tefsirde yer alan bilgilerin önceki kaynaklarla karşılaştırılıp, uygunluk arzedenerin yerlerinin belirtilmesi, âyetlerin îzahıyla ilgili bâzı tefsirlerden ilâveler yapılması, fikhî hususlarda diğer imamların görüşlerinin de belirtilmesi, tefsirde geçen ıstılahların îzâhı, tefsirin hâmişinde yer alan bâzı ilâvelerden sâdece lüzumlularına yer verme ve çalışmanın sonunda âyet, hadis, şiir, a'lâm, mekan- belde ve kaynaklara âit fihristler konması. Böylece, ilk çalışma sona erer.

Devâmı olan çalışmalar da; Âl-i İmran ve Nîsâ Sûreleri, Tevbe, Yûnus Sûreleri, Hûd, Yûsuf ve Ra'd Sûreleri, İbrâhim, Hıcr, Nahl ve İsrâ Sûreleri, Kehf, Meryem ve Tâhâ Sûreleri, Enbiyâ, Hâc, Mü'minûn ve Nûr Sûreleri, Furkân, Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût ve Rûm Sûreleri ve Lokman, Secde, Ahzâb, Sebe', Fâtır, Yâsîn ve Sâffât Sûreleri şeklindeki bir paylaşım ile devam eder. Her çalışma, ilki gibi, başında otuz sayfa kadar müfessir ve tefsirin tanıtımına âit bir giriş kısmı ve devamında tahkîk kısmı olmak üzere aynı tarzda çalışılmıştır.

b) Klasik Tahkîk Dışı Tezler: Bu noktada, değişik bir tür çalışma grubu daha vardır ki; bu, bilinen klasik tahkîk çalışmalarından daha farklıdır. Bunlar, kendilerine âit iki kapak arasında toplanmış tefsirleri olmaması veya en azından bize ulaşmaması nedeniyle, özellikle Sahâbe ve Tabiûn dönemi meşhur tefsir âlimlerine âit, tefsirle ilgili her türlü görüş ve rivâyetlerin klasik tefsirlerden toplanıp, bir araya getirildiği çalışmalardır. Bunlar da,

klasik tahkîk çalışmaları gibi, müellif ve eserin tanıtıldığı kısım ve müellife âit tefsir kısmı olmak üzere iki kısımdan oluşur.

Örnek: el-Kıddîs Yusuf Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışılmış olan, "Taberî Tefsiri'nde Katâde'nin Tefsiri" (Tefsîr-u Katâde min hılâl-i Tefsîri't-Taberî) adlı doktora çalışması bu türe bir örnektir.²⁰

İki ana bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü; a) Katâde hakkındaki malûmatların yer aldığı kaynaklar, b) Katâde'nin hayâtı, ilmî durumu, mezhebi, hocaları, talebeleri, leh ve aleyhindeki ifâdelerin değerlendirilmesi, c) Tefsir târihine bir bakış; tefsirin tedvîni, tefsir metod ve yönelişleri, Katâde'nin tefsir metodu, hadislere, sahâbe ve tabiûn sözlerine istinâdı, Katâde'nin tefsir metodunun târihi, coğrafi, lugavî, Kur'ân ilimleri yönünden değerlendirilmesi, re'y ile tefsir konusu ve Katâde'nin üslûbuna âit bariz hususlar yer alır.

İkinci bölümde ise, sûre sırasına göre Taberî Tefsiri'nde Katâde'den gelen tefsir rivâyetleri sıralanır.

II- Konusu Bir Eser Veya Müellifin Tanıtım ve Tahlîli Olan Tezler:

a) Tefsir Veya Müfessirlerin Tanıtım ve Tahlîli:

Bu tür çalışmaların bir kısmında eserin, bir kısmında ise müellifin adının ön plana çıkması, çalışmanın metod ve muhtevâsını herhangi bir şekilde etkilememektedir. Sayıca oldukça yekûn tutan bu tür çalışmalar, gerek üslup ve gerekse içerik olarak hemen aynı özelliklere sahip olup, klasik tefsir ve müfessirlerden, hakkında bu tür bir veya birkaç çalışma yapılmamış bir müfessir veya eser kalmamış gibidir.

Genelde iki ana bölümden oluşan bu tür çalışmaların bir kısmında, genel bir tefsir bilgisi ve târihi yer alır. Çok genel bir hususiyet arzeden bu kısımda, tefsirin doğuşu, Hz. Peygamber, Sahâbe, Tabiûn devri, tedvîn dönemi, rivâyet tefsiri, re'y ile tefsir, çeşitli tefsir yönelişleri v.b. konular çok kısa ve benzer bir tarzda işlenir. Eğer ele alınan tefsir farklı bir hususiyet taşıyorsa, bu kısımda, bu yönlere âit bilgiler ve târihî gelişimler de verilir. Örneğin; tefsir Kuşeyrî'ninki gibi işârî ise, işârî tefsir ve gelişimi, el-Itfeyyeş'inki gibi mezhebî bir yönü varsa, bu mezheb, gelişimi ve tefsir alanındaki çalışmaları v.b. bilgilere yer verilir.

²⁰ Haz: Hasib Abdulhalim Şuayb, Dan: Luis Bûziyye ve Ehyef Sinnû, 1996, v. 457.

İlk bölüm, müfessirin döneminin; siyâsî, ilmî ve kültürel yönden, hayâtının; ismi, doğuşu, yetişmesi, eğitimi, yolculukları, ilmî mevkiî, hocaları, talebeleri, eserleri v.b. yönlerden ele alındığı bölümdür. Bu bölümde de, müfessirin meşhur olduğu kendine has yönleri varsa, o yönler ele alınır. Örneğin; Tantavî Cevherî'nin bilimsel yönü ve çabaları, Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ'nın da ıslahatçı yönleri ve faaliyetleri ele alınır.

İkinci bölüm ise, tefsirin ele alınıp incelendiği ve tahlil edildiği esas bölümdür. Bu bölüm, genelde, tefsirin kaynakları ile başlar. Burada, öğrencinin tefsire kaynaklık yaptığını tespit ettiği eserler; öncelikle rivâyet yönünden ve dirâyet yönünden tefsir kaynakları, ardından da dil, âkâid, fıkıh, hadis v.b. gibi çeşitli alanlara âit eserler şeklinde tasnif edilerek verilir. Normalde her çalışmada yer alan bu kısım, eğer müfessir, M. Abduh, R. Rızâ gibi bir ekolün temsilcileriye, etkilendikleri âlim ve ekoller ve kendilerinden etkilenenler şeklinde ayrı bir başlık daha oluşturur. Bundan sonra tefsirin genel klasik tanıtımına geçilir: a) Rivâyet yönünden tefsir; Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, Kur'ân'ın sünnetle tefsiri, Kur'ân'ın Sahâbe kavliyle tefsiri, Kur'ân'ın Tabiûn kavliyle tefsiri, şiirle istişhâd v.b. b) Dirâyet yönünden tefsir; tefsirin dil, tefsir ilimleri, fıkıh, âkâid v.b. yönlerden incelenmesi.

Bu genel tanıtımdan sonra, klasik tefsirlerde her yön, diğerlerinde ise, her tefsirin kendine âit özel yönleri sırasıyla işlenir. Genel olarak bu işleyiş tarzı da şöyledir:

a1) Tefsirin dil yönünden özellikleri: Bu kısımda tefsirin iştikâk, i'râb, meâni'l-müfredât, belâgat yönleri v.b. hususlar ele alınır. Eğer tefsirin, el-Bahru'l-Muhît gibi, dil yönü ağır basıyorsa lugat, nahiv, sarf, belâgat, lehçeler v.b. hususlar çok ağırlıklı bir yer işgal eder.

a2) Tefsirin Ulûmu'l-Kur'ân yönünden incelenmesi: Bu kısımda, tefsirde yer alan tefsir usûlüne âit âyet, sûre, nüzûlü'l-Kur'ân, Mekkî-Medenî, sebab-i nüzûl, nâsih-mensuh, kırâatler, muhkem-müteşâbih, i'câzü'l-Kur'ân gibi konular ele alınır. İsrâiliyyât konusu da, bu alana dâhil olmasına rağmen, bu husus tefsir tarihi açısından arzettiği önem nedeniyle, el-Itfeyyeş'in tefsirinde olduğu üzere, genelde ayrıca ele alınır. Tanımı, sebepleri, kısımları îzah edildikten sonra, tefsirde bu konuya âit hususlar ele alınır. Konunun kısasu'l-Kur'ân'la olan ilişkisinden dolayı, bu konu da genelde bu kısımda işlenir. İsrâiliyyât gibi, fedâilu'l-Kur'ân konusu da,

bâzen bunlar arasında, bâzen de Hâzin'in tefsirinde olduğu gibi ayrıca bir yan başlıkla ele alınır.

a3) Tefsirin fikhî yönden incelenmesi: Hemen her tefsirde, âyetlerin içerdiği fikhî hususlara az da olsa değinilmesi nedeniyle, genel tefsir tanıtımlarında çoğunlukla, bu bölüm yer alır. Özellikle el-Harrâsî ve el-Cassâs gibi, tefsirlerini sâdece fikhî yöne hasredenlerde ise, çalışmanın çoğunu bu yön oluşturur. Kimi çalışmalarda konu genel olarak ele alınırken, kimilerinde ise, İmam Nevevî'de olduğu gibi, doğrudan fikhî âyetler seçilerek, müfessirin bu âyetlere yaklaşımı örneklendirmelerle tanıtılır, benimsediği fikhî ekol ve metod ortaya konmaya çalışılır.

a4) Tefsirin kelâmî ve mezhebî yönden ele alınması: Çalışmaların vazgeçilmez temel unsurlarından biri olan bu bölümde, müfessirin benimsediği itikâdî görüş ve metod tespit edilerek, bunun tefsire yansımaları ele alınır. Bu çerçevede, özellikle klasik tefsirlere âit çalışmalarda, Allâh'ın sıfatları, zâtıyla ilgisi, müteşâbih âyetler; Allâh'ın yüzü, eli, bacağı, gelişi, yüksekliği, istivâsı, halku'l-Kur'ân, Allâh'ın görülmesi, Allâh'ın kelâmı, şefâat, husn-kubh, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker, adâlet, hidâyet, idlâl, peygamberlere îman v.b. târihe mal olmuş meşhur ve çok tartışmalı meseleler müfessirin gözüyle yeniden günümüze taşınır. Özellikle, Nesefî gibi, akâid yönü ön planda olan âlimlerin eserleri üzerinde yapılan çalışmalarda, bu yön oldukça ön plandadır.

Târihî gelişmelerin de etkisiyle, müfessirler, sahip oldukları itikadî anlayışları tefsirlerine aktarmanın ötesinde, eserlerini, özellikle ilgili âyetlerin tefsirlerinde, âdetâ bu konuların ele alınıp, tartışıldığı birer mezhebî eser haline getirmişlerdir. Diğer bir deyişle, tefsirler, bu yönleriyle, muhalif kesimlere karşı yazılmış birer reddiye haline dönüşmüşlerdir. Bunun bir uzantısı olarak bu tür tefsirler üzerine yapılan çalışmalarda da öncelikle müfessirlerin Sünnî olup olmadıkları gözetilmiş, müfessir Sünnî ise, onun tarafında yer alınmış ve karşıt mezheplere verdiği cevaplar işlenmiş, eğer sünnî değil ise, sahip olduğu mezhebî anlayışın tefsirine yansımaları araştırılmış, bu hususlar reddedilmiş ve âdetâ sünnî kesim bu hususlara karşı uyarılmaya çalışılmıştır. Örneğin; Tabersî ve Tabatabâî'nin tefsirleri üzerine yapılan çalışmalarda Şîi unsurlar, Mu'tezile ile ortaklıkları tespiti çalışılıp, eleştirilirken, el-İtfeyyeş'in eseri üzerine yapılan çalışmada ise, çoğunlukla İbâdiyye Mezhebi'nin anlayış ve görüşleri üzerine yoğunlaşmıştır.

a5) Tefsirin işârî yönden ele alınması: Tefsirlerde önemli bir yer tutan işârî hususlar, müfessirin bu konudaki tutumuna paralel olarak ele alınıp, çalışmaların sabit bir bölümünü oluşturmuştur. Genellikle müfessirlerin tasavvufa bakış açısı tespit edilip, bu yöndeki îzahlarına yer verilirken, İ. Hakkı Bursevî ve Kuşeyrî gibi müfessirlerin tefsirleri üzerine yapılan çalışmalarda ağırlık daha çok bu yöndedir. Ayrıca çalışmalarda tasavvufî tefsir, doğuşu, gelişmesi, önemli tasavvufî tefsirler, işârî tefsirin şartları, v.b hususlar da ele alınır.

a6) Müfessirin ön plana çıktığı hususların tefsire yansımalarının ele alınması: Gerek tefsir alanında, gerekse diğer alanlarda ön plana çıkmış kimselerin bu yönleri doğal olarak eserlerine de yansımıştır. Buna uygun olarak böyle hususiyetleri olan müfessirlere âit tefsirlerde, çalışma, bâzen nispeten, bâzen de tamamen bu yöne kayabilmiştir. Örneğin; konulu tefsir, bilimsel tefsir gibi değişik tefsir yönelişlerini eserine yansıtan Tabatabâî'nin tefsirinde, önemli ölçüde bu yönler, tefsirini bilimsel tefsir alanında yazan Tantavî Cevherî'de ise, tamamen bu yön ön plana çıkar. Ayrıca İbn Badîs, el-İtfeyyeş, Reşid Rızâ gibi müfessirlerdeki ıslahatçı yaklaşımlar da, bu eserler üzerine yapılan çalışmalarda geniş bir şekilde ele alınır.

a7) Tefsirler arasında karşılaştırma yapılması: Özellikle belli bir türün özelliğini taşıyan tefsirler çalışılırken, genellikle türündeki diğer tefsirlerle karşılaştırılması yapılır, benzer ve farklı olan yönleri tespit edilir. Örneğin; fikhî bir tefsir olan el-Herrâsî'nin eseri, aynı türde olan el-Cassas ve İbnü'l-Arabî'nin eserleri ile, el-İtfeyyeş'in "Himyânü'z-Zâd" adlı eseri, her konunun sonunda, aynı müellifin diğer eseri olan "et-Teysîr" ile ve ayrı bir bölüm olarak da Rûhu'l-Meânî, Cevâhiru'l-Hisân ve el-Menâr ile, Neseffî'nin tefsiri de, Zemahşerî ve Beydâvî'nin tefsirleri ile karşılaştırılır.

a8) Çalışma sonunda tefsirin değerlendirilmesi: Her çalışmada yapılan genel değerlendirmenin dışında, bâzı çalışmalarda, eser hakkında diğer âlimlerin görüşlerinden oluşan bir değerlendirme bölümü daha bulunmaktadır. Burada, eser veya müfessirin leh ve aleyhindeki görüşler sıralanır. Örneğin; Mücâhid ve el-Hatîb eş-Şîrbînî'nin tefsirleri çalışılırken böyle bir bölüme yer verilmiştir.

Öğrenci tarafından bölüm sonlarında ve sonuç bölümünde yapılan genel değerlendirmelerden ve diğer ulemânın müfessir hakkında yaptığı değerlendirmelerden ayrı olarak, bâzı çalışmalarda, ele alınan müfessir ve esere bağlı olarak, genelde menfî bir tavır içinde yapılan bir tür

değerlendirme daha vardır. Şöyleki, örneğin; Tabatabâî'nin tefsirini ele alan araştırmacı lehinde ve aleyhinde olan yönler başlığıyla bir bölüm açar ve maddeler hâlinde bâzı hususları sıralar. Fakat bunlardan lehinde saydığı; çağdaş akımlara karşı oluşu, aleyhinde saydığı; Kur'ân'a ve Sahâbe'ye ta'n edenlere karşı sükûtu gibi ifâdeleri müfessirin farklı mezhebî anlayışa sahip olmasından kaynaklanan subjektif yaklaşımlar gibi gözükmemektedir. Bunun da ötesinde, çalışmaların, Menar tefsiri ele alınırken, genelde bir tenkid üslûbuyla, Üstaz Hatib ve Goldziher'in eserinde ise, tam bir reddiye üslûbuyla yazılmış olduğu görülmektedir.

Örnek: Ezher Üniversitesi'ne bağlı olarak, Mücâhid'in tefsiri üzerine yapılmış olan doktora çalışması,²¹ şu kısım ve özellikleri içermektedir:

Çalışma, bir mukaddimenin ardından, şu iki ana bölümden oluşmaktadır: A- Mücâhid'in tanıtımı: 1- Hayâtı ve şahsiyeti: a) İsmi, soyu, nisbesi, ahlâkı, dindarlığı, yolculukları, çocukları, ölümü, menkîbeleri. b) Mücâhid'in yaşadığı asır ve ortam; siyasî olaylar, dînî yaşam, sosyal durum, ilmî hareketler, Mücâhid'in yakın çevresi. 2- İlmî durumu: a) İlmî şahsiyeti; zekâsı, tefsirciliği, kırâat yönü, hadisçiliği, fıkıhçılığı, dil ve edebî yönü. b) Hocaları ve kendilerinden rivâyet ettikleri: Sahâbe'den hocaları; İbn Abbas, İbn Ömer v.b. Tabiûn'dan hocaları; Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Tâvus v.b. c) Öğrencileri ve kendisinden rivâyet edenler; Ebân b. Sâlih, İbrahim b. Ebî Bekr v.b.

B- Tefsirin Tanıtımı: Giriş: Mücâhid'e kadar olan tefsir târihine bir bakış; K. Kerîm hakkında genel bilgiler, tefsire ihtiyaç, Hz. Peygamber döneminde tefsir, Sahâbe döneminde tefsir, Tabiûn döneminde tefsir. 1- Mücâhid'in tefsiri: a) Mücâhid'in tefsiri İbn Abbas'ın tefsirinin bir rivâyeti midir? b) Kaynakları. c) Mücâhid'in tefsiri'nin yazma nüshası ve bunun tahkîki. d) Mücâhid'den gelen tefsir rivâyet tarîkleri; Mücâhid'in kendi tefsirinde, Süfyan es-Sevrî'nin tefsirinde, Fethu'l-Bârî'de. e) Mücâhid'in tefsiri'nin özellikleri ve metodu; Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, nakil ile akıl uzlaştırması, lugavî tefsiri, ihtisar, amelî tefsiri v.b. 2- Ulûmu'l-Kur'ân'daki metodu: a) Kur'ân'ın nüzûlü; ilk ve son inen âyetler, Kur'ân'ın nüzûlü, Mekkî- Medenî, esbâb-ı nüzûl. b) Kur'ân'ın sûreleri; sûrelerin başlangıçları, isimleri ve adedi. c) Kur'ân'ın nazmı ve meânîsi; Kur'ân'da muarreb lafızlar,

²¹ Haz: Ahmed İsmail Nevfel, Dan: Musa Şahin Laçın, 1978, v. 614.

muhkem-müteşâbih, müşkil, Kur'ân'ın külliyyâtı. d) Nâsihmensûh; nesh anlayışı, ona göre mensûh olan âyetlere örnekler, başkalarının mensûh sayıp, kendisinin mensûh olduğunu kabul etmediği âyetler. 3- Tefsir'deki metodu: a) Kırâati. b) Akîdeyle ilgili âyetlerin tefsirindeki metodu; Selef akîdesi, Allâh'ın görülmesi, te'vîl, kader ve insanın hürriyeti. c) Ahkâm âyetlerindeki metodu. d) Kur'ânî kıssalardaki metodu. 4- Mücâhid'in tefsirinin değerlendirilmesi: a) Aleyhindekiler; isrâiliyyât konusunda, te'vîl konusunda, tefsirinin garipliklerinde, bir âyetin tefsirindeki fikrî tutarsızlıkta. b) Lehindekiler; müfessirlerin onun görüşlerinden tercih ettikleri, kendisinden sonrakilere tesiri; rivâyet tefsiri âlimlerine tesiri, re'y ve te'vîl ehline tesiri, lugat âlimlerine tesiri, kırâat âlimlerine tesiri, ulûmu'l-Kur'ân'daki tesiri, siyer âlimlerine tesiri. Sonuç.

b) Kur'ân, Kur'ân İlimleri ve Tefsirle İlgili Eser ve Müelliflerin Tanıtımı:

Doğrudan tefsir olmayıp, tefsirlere kaynaklık yapan ve bir tefsirin oluşabilmesi için gereken zemini oluşturan bu tür eserler üzerine yapılan çalışmalarda da, esas olarak, şu hususlar ele alınır: Öncelikle, eserin girdiği çalışma türü, bu türün ortaya çıkışı ve târihî gelişimi hakkında bilgi verilir.

İkinci olarak, ele alınan eserin müellifi hakkında bir tanıtım yapılır ve üçüncü olarak da, eserin tanıtımına geçilir. Eserin tanıtımında, önce, genel bir tanıtım yapılır, eserin içeriği, metodu ve gâyesi ortaya konur. Ardından, eserin kaynakları ele alınır. Bundan sonra da, önemine veya eserde yer alışına göre içerdiği konu ve hususlar tahlil edilir. Örneğin; eser meâni'l-Kur'ân türü bir çalışmaysa, eserin kaynakları, metodu, eserde dile yaklaşım tarzı, nahiv, sarf yönü, istişhâd tarzı, kırâatlara yaklaşımı, zâid harflere yaklaşımı, ahkâm âyetlerine yaklaşımı v.b. hususlar yer alır. Son olarak da; eserin önemi, özeldede alanına, genelde de tefsir ilmine yaptığı katkı ve sonrasına etkileri gibi hususlar ele alınarak çalışma son bulur.

Örnek: Ürdün Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışılmış olan bir yüksek lisans çalışmasında, "Kur'ân ve Goldziher'in Şüpheleri" başlığıyla Goldziher'in Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî (İslâmî Tefsir Ekolleri) adlı eseri ele alınmıştır.²²

²² Haz: Mustafa Yusuf Hasan, Dan: Abdulcelil Abdurrahim, 1992, v. 248.

Çalışma, öncelikle, istiştirâk/oryantalizm kavramı ve olgusunun tanıtımıyla başlar. Bu kısımda şu hususlara yer verilir: a) Oryantalizmin anlamı ve içeriği; oryantalizm ve sömürgecilik ilgisi, oryantalizm düşüncesinde İslam, oryantalistlerin yayın türleri, oryantalist grupları, oryantalizme karşı konumumuz. b) Oryantalizmin doğuşu ve gelişimi; oryantalizm ve tebsîr hareketi, çağdaş dönemin en meşhur oryantalistleri. c) Oryantalizmin hedef ve gâyeleri; tümünün birleştikleri hususlar, hedeflerine ulaşmak için kullandıkları yöntemler, oryantalizmin müspet yönleri var mıdır?

İkinci kısımda da eser, genel olarak, şu yönleriyle tanıtılır; a) Goldziher ve İslamî öğretileri. b) Eserindeki metodu; ele aldığı tefsir ekolleri, eserinde düştüğü çelişkiler, Arap müfredâtını yanlış anlaması, İslamî kavramları yanlış anlaması, İslamî kaynaklarla istiştirâda dikkatsizliği, zayıf ve uydurma rivâyetlere dayanması. c) Goldziher'in eserinde faydalandığı kaynaklar, genelde Goldziher'in dayanakları.

Goldziher'in Kur'ân ve tefsir konusundaki şüpheleri, başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise, şu hususlar yer alır: a) Kırâatların ortaya çıkışı konusundaki şüpheleri; kırâatların ortaya çıkış âmilleri, mânâ olarak kırâat hakkındaki görüşünün yanlışlığı, Kur'ân'ın istinsahında/çoğaltılmasında hata olduğu iddiasının çürütülmesi, Kur'ânî nasların çeliştiği iddiası, kırâatların farklılığının hakîkati, faydaları, Hz. Osman'ın Mushaf'ı cem sebebi, bâzı uydurma mülâhazaların Kur'ân nassında değişikliğe sebep olduğu iddiası, kırâat ihtilaflarında yazı ve i'rab farklılıklarının rolü olduğu iddiası, İbn Şenbûz'un görüşü, Kur'ân lafızlarının kaynağının Tevrat olduğu iddiası, aslî tek bir kırâat olup, diğerlerinin ikinci el olduğu iddiası. b) Rivâyet tefsiri hakkındaki şüpheleri; tefsirin doğuşu, eski ulemânın rivâyetleri tenkit etmeden aldığı iddiası, İbn Abbas ve tefsiri hakkındaki şüpheleri, Kur'ân'da dıştan gelme yabancı kelimeler bulunduğu iddiası. c) Dirâyet tefsiri hakkındaki şüpheleri; tefsirde aklî ekol, tefsirde lugavî ekol, Mu'tezilî tefsir, İslamî öğretilerin, farklı mezheplerden alıntılarla veya bunların birbirine karışmasıyla ortaya çıkmış mezheplerin bir görüntüsü olduğu iddiası. d) İslam tasavvufu ışığında tefsir; tasavvufun doğuşu ve özgün olmadığı iddiası, işârî tefsir ve sûfî tefsiri, İbn Arabî'nin düşüncesi, İhvân-ı Safâ ve onlarla mütasavvıfa arasındaki fark, tefsirde Gazzalî metodu. e) Dînî fırkalar ışığında tefsir; Goldziher'in; bir nassın bir olaya tatbîki ile, o nassın o olaya tahsîsi hususlarını birbirine karıştırması, Şîa ve Kur'ân tefsiri, en önemli Şîî fırkaları. f) İslâmî Medeniyet ışığında tefsir; İslam ile medeniyet arasındaki

zıtlık olduğu iddiası, İslamî öğretilerdeki gelişme ve sebat, kölelik mevzûu, tefsirde Muhammed Abduh ekolü. Sonuç.

III- Konusu Kur'ân, Kur'ân Târihi, Kur'ân İlimleri, Tefsir, Tefsir Târihi ve Tefsir Usûlü Alanında Olan Tezler:

a) Kur'ân, Tefsir ve Tefsir İlimleri Alanındaki Tezler:

Tefsir ilminin önemli hususlarını ve temel dayanaklarını oluşturan bu alanda her biri ayrı bir mahiyet arzeden bu çalışmaları, fazla dağınıklığa sebep olmaması için topluca ve temel özellikleriyle tanıtmaya çalışacağız.

Bu tür çalışmalardan, târihî özellik taşıyanlarda genel olarak şöyle bir metod izlenir; önce konu genel olarak tarif edilip, konunun önemi, metodu, hedefleri belirlenir, sınırları tespit edilir, gerekli tarif ve îzahlar yapılır. Bu aşamada konu, Kur'ânî bir zemîne oturtulmaya çalışılır, Kur'ân'ın bu hususta çizdiği çerçeve ve ortaya koyduğu temel prensipler belirlenir. Ardından, konunun târihî seyrine geçilir. Târihî boyutlu çalışmalarda, başlangıcı oluşturan Hz. Peygamber dönemi, en önemli dönem olduğu için, bu husus oldukça geniş, kapsamlı ve sağlam bir şekilde ele alınmaya çalışılır. Daha sonra Sahâbe, Tabiûn dönemleri ve devamıyla, konu günümüze kadar getirilmeye çalışılır.

Bu tür genel çalışmalar, çok zaman ve çaba gerektirdiği için, konu, sâdece belli dönemlerle de sınırlandırılabilmiştir. Fakat saydığımız; Hz. Peygamber, Sahâbe ve Tabiûn boyutları vazgeçilmez temel unsurlardır. Bundan sonra, doğrudan ilgili dönemlere geçişler de olabilmektedir. Konu, bu seyirde ele alınırken, geçirdiği değişim ve gelişim evreleri ve bu evrelere öncülük eden şahsiyetler eserleriyle birlikte tanıtılır. Varsa, konunun farklı boyutları, kendisinden ayrılan kollar v.b. hususlar belirtilir. Konunun, günümüzdeki boyutu, önemi ve yapılması gereken hususlar belirtilerek çalışma son bulur.

Örnek: el-Kıddîs Yusuf Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışılmış olan, "Şîî Tefsir ve Müfessirleri" adlı doktora çalışması,²³ şöyle bir plan ve içerik dâhilinde çalışılmıştır:

İki bölümden oluşan çalışmada, Şîî tefsiri, târihi, özellikleri ve kısımları başlığını taşıyan birinci bölümde şu hususlar yer alır: 1- Şîî tefsiri,

²³ Haz: Adil Nur Ali, Dan: Ehyef Sinnû ve Martin Makdomot, 1998.

özellikleri ve târihi: a) Tefsir ve te'vîl nedir? b) Re'y ile tefsir ve hükmü. c) Tefsir ve ortaya çıkışı. d) Başlangıçta tefsirin önderleri; İbn Abbas ve tefsirdeki yeri, Übeyy b. Ka'b, Said b. Cübeyr. e) İlk dönemde tefsir ekolleri. 2- Şîa'da rivâyet tefsiri: a) Rivâyet tefsiri. b) Şîi hadis târihine âit bir özet. c) Bâzı Şîi tefsir rivâyetleri; rivâyet tefsirinde ric'at, takıyye, velâyet ve imâmet, Hz. Ali'nin velâyeti hakkında bâzı tefsir türü hadisler v.b. 3- Şîa'da re'y ile tefsir: a) Re'y ile tefsir veya aklî tefsirin tarifi. b) Kelâmî tefsir; Mu'tezile, Eş'ariyye, Şîa; sıfâtü'l-Bârî, adl, vaîd, nübüvvet, Kur'ân, İslam, îman imâmet, rü'yetullah, şefâat, mut'a. c) Felsefî tefsir; tarifi, bâzı Şîi müfessirlere âit felsefî tefsirler; Farabî, İbn Sînâ, Sadreddin Şîrâzî. d) Sûfî ve irfânî tefsir; tarifi, doğuşu, gelişimi, Şîa'da sûfî tefsir.

Şîi müfessirler ve tefsirleri başlığını taşıyan ikinci bölümde ise, şu hususlar yer alır: 1- Rivâyet tefsiri sahibi müfessirler ve tefsirleri; Ebu'l-Kâsım Furât b. İbrahim el-Kûfî (m.922) ve tefsiri, Ebû Nadr b. Muhammed b. Mes'ûd Ayyâşî ve tefsiri, Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kummî ve tefsiri, Seyyid Şerefüddîn Ali el-Huseynî el-İsterâbâdî (m.1552) ve "Te'vîlü'l-Âyâtî'z-Zâhira fî Fedâilî'l-Itrati't-Tâhira" adlı tefsiri, Huseyn b. Matar el-Cezâirî (11. asır) ve "Mesâlikü'r-Rıdvân ilâ Riyâdi'l-Cinân" adlı tefsiri, el-Mevlâ Muhsin el-Kâşânî (m.1703) ve "Tefsîru's-Sâfî" adlı tefsiri, el-Mevlâ Mirza Muhammed el-Meşhedî (m.1714) ve "Kenzü'd-Dekâik ve Bahru'l-Garâib" adlı tefsiri, Seyyid Hâşim el-Bahrânî (m.1712) ve "el-Burhân fî Tefsîri'l-Kur'ân" adlı tefsiri, Ebu'l-Hasan el-Âmilî el-Futûnî (m.1750) ve "Mukaddimetü Tefsîri Mir'âti'l-Envâr ve Mişkâti'l-Esrâr" adlı tefsiri, Abd Ali b. Cem'a el-Huveyzî (m. 1724) ve "Tefsîru Nûri's-Sekaleyn" adlı tefsiri, Muhammed b. Abdurrahîm (m.1950) ve "Tefsîr-u Nefehâti'r-Rahmân" adlı tefsiri.

2- Dirâyet müfessirleri, kalamcılar ve tefsirleri: Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî (m.1067) ve "Tefsîru't-Tıbyân" adlı tefsiri, Fadl b. el-Hasan et-Tabersî (m.1103) ve "Mecmeu'l-Beyân" adlı tefsiri, Ali b. el-Huseyn b. Ebî Câmî' el-Âmilî (12.asır) ve "el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz" adlı tefsiri, Muhammed b. Ali el-Makkâbî (12.asır) ve tefsiri, Seyyid Abdullah Şüberra (m.1827) ve tefsiri, Abdula'lâ el-Müsevî es-Sebzevârî (m.1994) ve "Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân" adlı tefsiri, Muhammed Cevâd Muğniye (m.1980) ve "et-Tefsîru'l-Mübîn" adlı tefsiri.

3- Filozof ve irfan sahibi müfessirler ve tefsirleri: Kemâluddîn Abdurrazzâk el-Kâşânî (m.1364) ve "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm" adlı tefsiri,

Seyyid Haydar el-Emelî (m.1380) ve "el-Muhîtu'l-A'zam ve'l-Bahru'l-Huddâm" adlı tefsiri, Sadruddin eş-Şirâzî (m.1649) ve "Tefsîru'l-Kur'ân" adlı tefsiri, es-Sultan Muhammed el-Cenâbizî (m.1910) ve "Beyânü's-Seâde fî Makâmâtî'l-Ibâde" adlı tefsiri, Seyyid Ali el-Ericânî (m.1936) ve "Mukteneyâtü'd-Dürer ve Mültekatâtü's-Semer" adlı tefsiri, Muhammed b. Murtazâ el-Kâşânî (m.1703) ve "Tefsîru'l-Muîn" adlı tefsiri, Nûruddîn el-Huseynî el-İrâkî (m.1924) ve "el-Kur'ân ve'l-Akl" adlı tefsiri, Seyyid Muhammed Huseyn et-Tabatabâî (m.1982) ve "el-Mîzân" adlı tefsiri.

Burada incelenen müfessirler ve tefsirleri genel olarak üç başlık altında ele alınırlar. Bunlar, önce müellifin tanıtımı; hayâtı, eserleri, hocaları, talebeleri, âlimlerin hakkındaki görüşleri, ölümü v.b., ardından eserin tanıtımı; genel tanıtımı, yazılış gâyesi, içeriği, metodu, kendine has özellikleri v.b., son olarak da kendine has yönleri örnek verilerek tanıtım sona erer.

Doğrudan târihi bir yönü olmayan çalışmalarda ise, öncelikle, konuyla ilgili lügat ve ıstılah anlamları, tanımlar ve konunun sınırları belirlenir. Ardından, konunun önemi, seçilme nedeni, uygulanacak metotlar ve çalışmanın hedefi belirlenir. Bir giriş mahiyetinde olan bu kısımdan sonra konu, târihî seyri içinde ele alınır. Bu târihî süreç, Hz. Peygamber dönemini kesin kapsamakla beraber, i'câzu'l-Kur'ân gibi bâzı konularda Câhiliyye dönemine kadar uzanır.

Konunun K.Kerîm'deki temelleri ve Hz. Peygamber'in bunu îzah ve uygulama tarzı belirlendikten sonra, sırasıyla, Sahâbe ve Tabiûn dönemi ele alınır. Ardından, mümkün mertebe târihî seyir içinde, günümüze kadar gelişimi verilir. Bu târihî süreç içinde, gösterdiği değişimler verilmeye çalışılır. Bu bölümle bağlantılı olarak konuyla ilgili yapılan çalışmalar, târih sırası içinde verilmeye çalışılır. Konunun doğuşu, bu alanın otoriteleri ve eserleri günümüze doğru sıralanır. Ardından, günümüzdeki çalışmalar ve arzettikleri özellikler tanıtılır. Ayrıca bu kısımda, ulemânın konuya olan farklı yaklaşımları, konuya taraf olanlar, karşı olanlar ve farklı yaklaşanlar verilir.

Bu tür çalışmaların esas kısmını, konunun kendine has özellikleri ve yapısı içinde tahlîl edilmesi oluşturur. Bu kısımda, konu derinlemesine ele alınır, tüm boyutları ortaya konur, diğer ilimlerle ilişkisi, halihazır seviyesi ve yapılması gerekenler belirlenir. Gerek bu kısımda ve gerekse diğer

bölmelerde, konu elverdiği ölçüde örneklerle îzah edilir. Örneklemelelerde, farklı âlimler ve görüşler tercih edilir. Son olarak da, konuyla ilgili varılan sonuçlar, konuya getirilen yeni çözüm ve öneriler belirtilerek çalışma sona erer.

Bu alanda bir çalışma türü daha vardır ki, o da, konunun Mekkî-Medenî konusunda olduğu gibi, kısa bir giriş ve tanıtımdan sonra, bizzat sûreler ve âyetler üzerinde tatbîkî olarak ele alınmasıyla oluşur. Zira, MekkîMedenî konusunda yapılan çalışmada, Fatihâ'dan Nâs'a kadar sûre ve âyetlerin Mekkî-Medenî olup olmadıklarına dair rivâyet ve görüşler toplanıp, kısa değerlendirme ve tercihler yapılmıştır.

Örnek: Ürdün Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışılmış olan, "Kur'ân'ın Nüzûl Sebepleri" adlı yüksek lisans çalışması,²⁴ şöyle bir plan ve muhtevâyı içermektedir:

Baş tarafta bir giriş mahiyetinde; esbâb-ı nüzûlün önemi, bu konuda eski ve çağdaş bâzı âlimlerin görüşleri, konunun faydaları, bu faydalardan bâzılarının tartışılması gibi hususlar yer alır. Ardından gelen giriş kısmında, şu üç alt başlık yer alır: a) Esbâb-ı nüzûl konusunda geçmiş âlimlerin yaptığı bâzı çalışmalar; Vahidî, İbn Hacer el-Askalânî, Suyûtî, el-Echürî ve bu alandaki çalışmaları. b) Bâzı çağdaş âlimlerin çalışmaları; Mukbil b. Hâdî el-Vâdî, Dr. Hammad Abdulhâlık Hulve, Abdulfettâh el-Kâdî, Uleyvî Halîfe Uleyvî, Dr. Gâzî İnâye, Dr. Seyyid Ahmed Sakr ve çalışmaları. c) Esbâb-ı nüzûle sonradan uydurulmuş, aslı olmayan rivâyet ve bilgilerin (dahîl) girmesi...

Bu girişin ardından, dört ana bölümden oluşan çalışmanın bölümleri ve alt başlıkları şunlardır: Birinci bölüm: 1- Sebeb-i nüzûlün lugat ve ıstılah anlamı: a) Sahâbe katında sebeb-i nüzûl anlayışı, Hz. Aişe, İbn Abbas ve İbn Mes'ud'un tefsirlerinden örnekler. b) Tabiûn nazarında sebeb-i nüzûl; Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Süfyan es-Sevrî'nin tefsirinden örnekler. c) Müfessirlere göre sebeb-i nüzûl; bâzı âyetlerin müfessirlerce ele alınışına örnekler. 2- Esbâb-ı nüzûlü bilme yolunun tespiti: a) Esbâb-ı nüzûle delâlet ettiği söylenen lafızların araştırılması. b) Esbâb-ı nüzûle dair gelen rivâyetlere güvenilebilmesi için gereken şartlar... c) Âyetlerin lafzının umûmî olup, sebebinin husûsî olması. 3- Hadislerin vürûd sebepleri ve

²⁴ Haz: Abdurrahim Faris, Dan: Ahmed Ferid, 1989, v. 270.

bunların âyetlerin nüzûl sebepleri ile ilgisi. 4- Sebeb-i nüzûl ile âyetlerin münâsebeti arasındaki farklar ve ilişkiler.

İkinci bölümde, konu âyet ve sûrelerden örnekler verilmek sûretiyle, tatbîkî olarak ele alınır. Üçüncü bölümde esbâb-ı nüzûl konusunun beraberinde yer alan bâzı problemlerin çözümü şu sırayla ele alınır: a) Eş zamanlılık problemi. b) Âyetin, âyetlerin veya sûrenin nüzûlünün tekrarlandığı görüşü. c) Sebeb-i nüzûle âit rivâyetlerin fazlalığı. d) "Sana sorarlar", "senden fetva isterler" ve "sana derler" ifâdeleriyle gelen esbâb-ı nüzûl rivâyetleri. e) Âyetinin nüzûlünün hükmünden önce veya sonra olması.

Dördüncü bölümde ise, mevcut rivâyetlerin değerlendirilmesine âit tatbîkî bir özet sunulur. Sebeb-i nüzûlü olan ve bu sebeb-i nüzûl rivâyetlerinde gerekli şartların yer aldığı hususlara âit örnekler; yirmi ayrı örnek sunulup, ardından sebeb-i nüzûl ilmînin değişmez esas ve sonuçları sıralanarak çalışma sona erer.

b) Kırâatlarla İlgili Tezler:

Bu alanda yapılan çalışmalar, ya tahkîk, ya da bir âlim veya eserde kırâat konusunun ele alınışı türündedir. Tahkîk türü olanlar, klasik tahkîk çalışmaları gibidir. Eser, genel olarak tanıtılıp, müellif hakkında bilgi verildikten sonra, kısaca kırâatlar, el-ahrufu's-seb'a gibi hususlarda bilgi verilip tahkîke geçilir.

Diğer tür çalışmalarda ise, ya bir eserdeki kırâatlarla ilgili rivâyet ve bilgilerin toplanması şeklinde, ya da bir eser veya âlimin bu hususa yaklaşımını tespit şeklinde çalışılmıştır. Bunların ilkinde eser, müellif ve konu hakkında genel bir tanıtım yapıldıktan sonra, sûresûre, âyet-âyet rivâyetlerin toplanıp, tahkîk edilmesine geçilmiş, yer yer değerlendirmeler yapılmıştır.

Bâzen bu toplama işi, el-Bahru'l-Muhît üzerine yapılan çalışmada olduğu gibi, kendi içinde, mütevâtir kırâatlar ve şâzz kırâatlar gibi tasniflere de tabi tutulmuştur. Diğer ikinci tür çalışmalarda ise, eser ve müellifi genel olarak tanıtıldıktan sonra, kırâat nedir, kısımları nelerdir, el-ahrufu's-seb'a ilişkisi, âlimlerin konuya yaklaşımı gibi hususlar ele alındıktan sonra, eser veya müellifte konunun ele alınışı, konuya yaklaşım tarzı, farklı yönleri, yapılan tefsir ve îzahlarda kırâatlardan istifâde tarzı gibi hususlar ele alınır.

Örnek: Ürdün Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışılmış olan, "Taberî'nin Kırâatlar Konusunda Tefsiri'nde Tâkip Ettiği Metod" adıyla yapılan yüksek lisans tezi²⁵ şöyle bir metod ve içeriğe sahiptir:

Giriş kısmında, kırâatlar; lugat ve ıstılah tarifi, kırâatlar ve Kur'ân ilişkisi, kırâatların doğuşu, el-ahrufu's-seb'a'nın nüzûlünün başlangıcı, aralarındaki ilişki, kırâatların çeşit ve kısımları, Mekkî b. Ebî Tâlib'in kırâatları taksimi, İbnü'l-Cezerî'nin taksimi, kırâatların kısımları hususundaki görüşlerin özeti gibi hususlar yer alır.

Bu girişin ardından beş bölümden oluşan çalışmada, şu hususlar yer alır: Birinci bölüm: İmâm Taberî ve asrı: 1- Yaşadığı asır; siyâsî, ictimâî ve ilmî olarak. 2- Kişisel hayâtı; ismi, künyesi, nesebi, doğumu, yetişmesi, ölümü. 3- İlmî hayâtı; ilmî seyahatları, hocaları, öğrencileri, ilmî seviyesi ve eserleri. İkinci bölüm tefsirin mukaddimesinde kırâatla ilgili hususlar: 1- Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesi. 2- Hz. Osman'ın mushafı el-ahrufu's-seb'a'yı içeriyor mu? 3- Kırâatların el-ahrufu's-seb'a ile ilgisi.

Üçüncü bölüm; İmâm Taberî'nin kırâatlar konusundaki yaklaşımı, metodu. 1- Kırâatlar konusundaki yaklaşımına âit genel hususiyetler; sunduğu kırâatların türleri, kırâatların sahiplerine nispeti, kırâatın kabul ve red şartları. 2- Taberî'nin kırâatları delil olarak kullanmadaki metodu. 3- Kırâatlarda ihtiyar ve tercih, Taberî'nin bu konudaki metodu. Dördüncü bölüm; Taberî'nin tefsirde tercih metoduyla, kırâatlardaki tercih metodunun karşılaştırılması. Beşinci bölüm; Taberî'ye göre kırâatların değerlendirilmesi.

c) Dil Ve Belâgat Yönü Ağır Basan Tezler:

Genelde edebiyat fakültelerinde yapılan bu tür çalışmalar, Arapça'nın, Kur'ân'ı Kerîm'in dili olması ve özellikle, klasik müfessirlerin her birinin, aynı zamanda, büyük birer dil âlimi olmaları hasebiyle, Arapça'ya âit belli dil husûsiyetlerinin, K.Kerîm çerçevesi veya belli bir müfessir veya eseri çerçevesinde çalışılmasıdır. Bu tür çalışmalar, ilahiyat fakültelerinde de, tefsir çalışmalarının önemli bir kısmını oluşturur. Zira tefsir derslerinin, gerek fakülte ve gerekse yüksek lisans düzeyinde, daha çok dil ve belâgat ağırlıklı geçmekte olduğunu müşâhede etmiş bulunmaktayız.

²⁵ Haz: Abdurrahman Yusuf Ahmed, Dan: Fadl Hasan Abbas, 1992, v. 291.

Genel olarak bu çalışmalarda, öncelikle, ele alınacak hususlar tarif edilip, Arap dili kaynaklarına dayalı olarak tahlil edilir ve sınırları belirlenir. Ardından konu, bir eser veya âlim çerçevesinde ele alınacaksa, eserin ve âlimin tanıtımları yapılır. Esas kısımda ise, konunun K.Kerîm'deki veya belirlenen eser veya âlimdeki boyutları ele alınır, tahlil edilir. Konu, örneklendirilerek tüm yönleriyle incelenmeye çalışılır.

Örnek: Ezher Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışılmış olan, "Kur'ân-ı Kerîm'in Dili" adlı doktora çalışması²⁶ şöyle bir plan ve muhtevâyâ sahiptir:

Arap dilinin Sâmi diller arasındaki yeri ve Sâmi dilleri hakkında bir takım malûmâtı içeren bir girişten sonra, çalışma, üç bölümden oluşur. Birinci bölüm: 1- K.Kerîm'in nâzil olduğu Arap dili; eski ve yeni âlimler nazarında dil, Kur'ân'ın dili konusunda ihtilaf: a) Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle inmesi. b) Edebî bir dille inmesi. c) Kur'ân'ın tüm Arap lehçeleriyle inmesi, d) Kur'ân'ın yedi lehçe üzere inmesi, Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesine âit altı ayrı görüş ve sahipleri, konunun tüm yönlerinin ele alınması. 2- Kur'ân kırâatları ve bunların lehçelerle yada mânâ ile ilişkileri; konunun önemi, kırâatlar konusundaki ihtilafın hakîkati, hikmeti, Kur'ân olarak itibar olunmanın şartı/belirleyicisi, bunun şartları, Zerkânî'nin görüşü, kırâatların taksim şekline bir itiraz, kırâatlarda ihtilafın sebepleri. 3- Arap diline sonradan girmiş hususlar ve bunların K.Kerîm'de yer alma boyutu; saf dil olmadığı hakkında bir mukaddime, yabancı dillerin Arap diline etkisi, Âramca, İbrânîce, Habeşçe, Fârisîce v.b. dillerden Arapça'ya giren hususlara örnekler. Araştırmacıların bu husustaki görüşleri, onların gözden kaçırdıkları, K.Kerîm'de muarreb kelimeler, bu fikre karşı çıkanlar, savunanlar, iki tarafın delilleri ve tartışılması, bu konudaki kitap ve risâleler, bu tür kelimelere örnekler, bu kelimelerin çoğunun aslının Arapça oluşunun ispatı.

İkinci bölüm, K.Kerîm'in Arap dilini kullanım tarzı başlığını taşır. Burada da sırasıyla; 1- Kur'ân'ın nahiv terkîbi: Kur'ân'ın belâgati ve i'câzı, belâgat ve Kur'ân'ın i'câzı gibi ilimlerin doğuşu, nahiv ilminin Arap dilinin aslından olup, ona sonradan dâhil olmuş olmaması, Kur'ân'ın Arap diline âit nahiv yapısıyla uyumu, Kur'ân'ın te'lif yapısı ve Arap Edebiyatı'na uygun terkîbi, Kur'ân'ın terkîbiyle Arap Edebiyatı'nın terkîbinin karşılaştırılması,

²⁶ Haz: Abdulcelil Abdurrahim, Dan: Mahmud Abdulgaffar, 1973.

Kur'ân'da ve Arap dilinde kase, Kur'ân'da ve Arap dilinde nefy, Kur'an'da ve Arap dilinde istifhâm. 2- Kur'ân-ı Kerîm'in ifâde tarzları ve belâgatı: Üslûbun lugat ve ıstılah anlamı, üslûb farkları, üslûb çeşitleri ve Kur'ân üslûbunun bunlar arasındaki konumu, Kur'ân'dan şiir olma durumunu nefy, Kur'ân üslûbunun secî'den farkı, âlimlerin K.Kerîm'de secî' olduğu iddiaları, Kur'ân üslûbunun diğer nesr türlerinden farkı, Kur'ânî ifâdelerin terkiib yönüyle belâgati, takdîm-te'hir yönü, ta'rîf-tenkîr, müfred-tesniye-cem'i olma yönü, beyân yönü ve K.Kerîm'de teşbîh ve istiâre üslûbları. 3- K.Kerîm'in Arap dilini kullanarak getirdiği yeni anlamlar: Arap dilindeki müfredatın delâletlerindeki gelişme ve K.Kerîm'in buna etkisi, yeni anlamlardan müfret olanlar ve terkiib olanlar, bu konuda araştırmacıların görüş ve metotları, Kur'ân lafızlarından gelişmiş anlam taşıyanlar: a) Allâh'ın isim ve sıfatları. b) İslam ve hidâyetine dâir lafızlar. c) Şahıslara âit dînî vasıflara delâlet eden lafızlar. d) Kur'ân'ın ve sûrelerin isimlerine delâlet eden lafızlar. e) Gayb âlemine âit lafızlar, lafızların delâletinin gelişiminde terkiibin rolü, Kur'ân'ın getirdiği yeni terkipler.

Üçüncü Bölüm, Arap dili ve K.Kerîm'in tefsiri başlığını taşır ve şu hususlar yer alır: 1- Kur'ân'ın Arapça oluşuna yaklaşım tarzlarına göre müfessirlerin metotları: Kur'ân tefsirinde Arapça'nın rolü, Sahâbe'nin Kur'ân tefsirine ihtiyacı olmadığına dair yanlış bir anlayış ve izâlesi, Hz. Peygamber'in tefsiri, Sahâbenin tefsir metodu, Sahâbe dönemindeki Kur'ân tefsirine duyulan ihtiyaç, Sahâbe'den meşhur müfessirler, İbn Abbas'ın tefsir metodu, Sahâbeden gelen tefsirin kıymeti, Kur'ân tefsirinde Arap diline dayalı tefsir, garîbu'l-Kur'ân türü kitaplar, Kur'ân'da garîbin anlamı, el-Hûrî el-Haddâd'ın bu konudaki şüpheleri ve çürütülmesi, bu konuda yazılan eserler, garîbu'l-Kur'ân sözlüğü, er-Râgıb el-İsfahânî'nin "Müfredât"ı, Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin "Tuhfetü'l-Erîb bimâ fi'l-Kur'ân mine'l-Garîb", "Mu'cem-u Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm", Ebû Ubeyde'nin "Mecâzü'l- Kur'ân"ı, İbn Kuteybe'nin "Tefsîr-ü Garîbi'l-Kur'ân"ı, "Te'vîl-u Müşkili'l-Kur'ân", "el-Fevâid fi Müşkili'l-Kur'ân", Ferrâ'nın "Meâni'l- Kur'ân"ı, Zeccâc'ın "Meâni'l-Kur'ân"ı, i'râbu'l-Kur'ân türü eserler, Kur'ân tefsirinde i'râba ihtiyaç, Zeccâc'ın "İ'râbu'l-Kur'ân"ı, İbn Hâleviye'nin "Kitâb-u İ'râb-i Selâsîne Sûretin mine'l-Kur'ân"ı, el-Ukberî'nin "İmlâu mâ menne bihi'r-Rahmân", İbnü'l-Enbârî'nin "el-Beyân fi Garîb-i İ'râbi'l-Kur'ân"ı, K.Kerîm'in beyânî tefsirine âit kitaplar, beyânî tefsirin doğuşu ve Kur'ân'ın i'câzını ortaya koymada önemi, el-İskâfi'nin "Dürretü't-Tenzîl ve Gurratü't-Te'vîl", el-Bağdâdî'nin "el-Cemân fi Teşbîhâti'l-Kur'ân"ı, İzz. b.

Abdusselâm'ın "Kitâbu'l-İşârât ile'l-İ'câz", eş-Şerîf er-Rıdâ'nın "Telhîsu'l-Beyân fi Mecâzâtı'l-Kur'ân". 2- Kur'ân'ın Tercümesi: Konunun çalışmayla ilgisi, tercümenin lugat ve ıstılah anlamı, tefsîrî tercümenin şartları, harfî ve anlam tercümesinin tarifî ve aralarındaki fark, harfî ve anlam tercümesinin şartları, edebî nassların tercümesindeki zorluk, Kur'ân'ın harfî tercümesinin muhalliği, anlam tercümesinin muhalliği, namazda ve dışında tercüme okunmasının imamlar nazarında hükmü, Kur'ân tercümesinin cevazını savunanlar ve bunların reddi. Sonuç kısmında da, K. Kerîm'in Arap dilinde ve Arapların yaşantısındaki etkisi ele alınarak çalışma biter.

IV- Konulu Tefsir ve Bilimsel Tefsir Gibi Belli Alanlara Yönelik Tezler:

a) Usûl Ağırlıklı Tezler: Bu alanda biri konulu tefsir, diğeri bilimsel tefsir, üçüncüsü de Modernizm ve Kur'ân olmak üzere, üç türde, üç adet çalışmaya ulaşılabilmektedir. Bunlardan ilki olan, konulu tefsirin meşrûiyetinde kabul, ikincisi olan bilimsel tefsirde tartışmalı, üçüncü olan çağdaş yaklaşımlarda ise, tam bir red üslûbu hâkimdir.

Bu tür çalışmalarda, mesele önce tek başına ele alınıp, tarif edilir, lugavî, ıstılahî gerekli îzahlar yapılır, konunun kapsamı ve içeriği ortaya konmaya çalışılır. Ardından konunun doğuşu, gelişimi, geçmişteki mümessilleri, bunlardan örnekler, günümüzdeki mümessilleri ve durumu, müspet ve menfî yönleri ele alınmaya çalışılır. Bu alandaki eserler sıralanır ve değerlendirmeleri yapılır.

Ardından bu husus, Kur'ân ışığında ele alınır. Kur'ân'ın, bu yönden arzettiği muhtevâ ve hususlar, bunlara olan farklı yaklaşımlar ve değerlendirmeleri örnekleriyle beraber ortaya konur. Çalışma, sonunda yapılan değerlendirmelerle son bulur. Bu yöndeki çalışmalar konulu tefsir ve bilimsel tefsir gibi alanlarda oldukça benimsenmiş ve şekillenmiş olmasına rağmen, yeni bir alan olan modern yönelişler alanında oldukça karışık ve muğlaktır.

Örnek: Ürdün Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışılmış olan, "Modernizm ve Kur'ân Nassı" adlı yüksek lisans çalışması,²⁷ şöyle bir plan ve muhtevâyaya sahiptir:

²⁷ Haz: Muhammed Reşid Ahmed, Dan: Ahmed Şükrü, 1997, v. 323.

Çalışma, üç ana bölüm ve eklerden oluşmuştur. Modernizm başlığını taşıyan ilk bölümde, şu üç alt başlık yer alır: 1- Modernizm; tarifi, doğuşu, eleştirisi. 2- Lâiklik; doğuşu, İslam Dünyasında lâiklik. 3- Gelenek (türâs); tarifi, önemi, gelenekle hareket etmede öne sürülen şartlar, geleneğin incelenmesi. Kur'ân nassını ele alan ikinci bölümde, şu hususlar yer alır: 1- Nass; Nassın incelenmesi, Kur'ân nassı. 2- Kur'ân nassının özellikleri. 3- Kur'ân nassıyla hareket etmenin şartları. Kur'ân nassı hakkındaki Modern şüpheler başlığını taşıyan üçüncü bölümde de, şunlar yer alır: 1- Muhammed Arkun ve ulûmu'l-Kur'ân. 2- Modernizm ve Kur'ânî konular: M. Arkun ve Kur'ân'ın cem'i, M. Arkun ve Vahiy, M. Arkun ve efsane (üstûra), M. Arkun ve tefsirler, M. Arkun ve meâni'l- Kur'ân, M. Arkun ve i'câzu'l-Kur'ân. 3- Uygulamalı incelemeler: a) M. Arkun ve mîras âyeti. b) M. Arkun ve vasiyyet âyeti. c) el-Câberî ve mîras âyeti. d) Abdulhâdî Abdurrahman ve iddet âyeti. e) Abdulhâdî ve teaddüd-ü zevcât âyeti. f) Nasr Ebû Zeyd ve Kur'ân nassı.

Bu noktada, bir sonuç kısmıyla çalışma sona ermişken, çalışmaya bâzı ilâveler yapma ihtiyacı hissedilmiştir. Bunlar şöylece sıralanır: 1- M. Arkun'un tanıtımı. 2- M. Arkun'un fikrî temeli. 3- a) Suyûtî'ye göre Kur'ân ilimlerinin çeşitleri. b) İstişrâkın ilgi alanı ve sınırları. c) M. Arkun'un Kur'ân ilimleri öğretisi için önerilen yaklaşım tarzı. 4- Muhammed Halefullah'ın Kur'an kıssalarına yaklaşımı ve yapılan geniş reddiye. 5- M. Arkun'un Yûsuf Sûresi'ni tahlîli. 6- Çalışmada geçen ıstılahların alfabetik olarak düzenlenmiş îzah listesi.

b) Örnek Konular Tespit Edilerek Yapılan Tezler:

Bu yöndeki çalışmalar, benimsenmiş ve oturmuş bir alan olan konulu tefsir alanında yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle burada, bu alana âit çalışmalar tanıtılacaktır:

1- Bir Konunun K.Kerîm'de Ele Alınması Tarzındaki Tezler:

Diğer çalışmalarda olduğu gibi, burada da önce tespit edilen konunun tanımı, konuyla ilgili kavramların lugavî ve ıstılâhî îzahları, konunun boyutları, kısımları, önemi, konunun ilgili olduğu alanlardan da yardım alınarak îzah edilir. Konuyla ilgili farklı anlayışlar varsa ortaya konur, delilleri sıralanır, bu alandaki eserler ve müellifleri tanıtılır. Konu, İslam târihine malolmuşsa, târihî boyutları ve mezheplerin konuya yaklaşımları ele alınır.

Bâzı çalışmalarda, konulu tefsir, Kur'ân'da konu birliği v.b. hususlarda da bilgi verilir. Ardından konunun Kur'an'daki yeri, ele alınış tarzı, tüm detaylarıyla incelenmeye çalışılır. Konuyla ilgili âyetler tespit edilip, bu âyetlerin îzah tarzları, müfessirlerin farklı yaklaşımları, Kur'ân'ın konuya kattığı boyutlar, getirdiği çözümler, yaptığı tavsiyeler sıralanır ve bir değerlendirmeye çalışma sona erer.

Bu tür çalışmalar, konu hangi alanla ilgiliyse, o açıdan K.Kerîm'e bir yaklaşım gibidir. Günümüzde büyük gelişim kaydeden sosyoloji, psikoloji v.b. alanlardaki bilgi birikimi ve metodolojilerin kavranmasıyla, bu alandaki çalışmaların daha verimli bir seviyeye ulaşabileceği kanaatindeyiz.

Örnek: Ürdün Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışılmış olan, "Günahlardan Korunma ve Tedavisinde Kur'ân'ın Metodu" adlı yüksek lisans çalışması²⁸ şöyle bir plan ve muhtevâ içermektedir:

Üç bölümden oluşan çalışmanın, insanlar ve günahlar adını taşıyan ilk bölümü, şu hususları içerir: 1- Günahlar: a) Günahın tarifi. b) Günahların büyük ve küçük olarak ikiye taksimi. c) Kur'ân'da geçtiği üzere günahların isimleri: Seyyie, hatîe, fâhişe, fisk, hûb. d) Kuldaki ma'siyetin sebepleri. 2- Ma'siyet ve Kader: a) Kaderin lugat ve şer'î tarifi, kadere inanmanın hükmü. b) K.Kerîm'de kader ve bunun kulların fiilleriyle ilgisi. c) Kur'ân'da cebr ve ihtiyâr meselesi. d) İslam fırkalarında cebr ve ihtiyâr meselesi; Mu'tezile, Şîa, Eş'ariyye ve Cebriyye'de. e) Ma'siyete kaderle mazeret getirme. f) Kula ma'siyet takdir etmenin hikmeti. 3- Günahların fert ve toplum üzerindeki etkileri: a) Allah'tan gelen umûmî cezâlandırma; Benî İsrâil'in, Ashâb-ı Seb't'in ve Ehl-ü Sebe'in cezâlandırılması. b) Allah'tan gelen ferdî cezâlandırmalar: İlimden mahrum kalma, kalbin karması, hastalıklar. 4- Peygamberlerin ve meleklerin ma'siyetlerden korunmuşluğu: a) Peygamberlerin ismeti; Hz. Peygamber, Hz. Adem v.b. b) Meleklerin ismeti; Hârût ve Mârût kıssası.

Kur'ân'ın günahlardan korunma hususunda va'zettığı metod adını taşıyan ikinci bölümde ise, şu hususlar yer alır: Konunun önemi: 1- Allâh'a ve Âhîret Günü'ne îmanın derinleştirilmesi: a) Allâh'a ve Ahiret Günü'ne îman. b) Allâh'a ve Âhîret Günü'ne îmanın kişinin istikâmetindeki etkisi. 2- İbâdetin kişiyi ma'siyetlerden korumadaki rolü: a) Namazın önemi ve kişiyi

²⁸ Haz: Adnan Abdulkerim, Dan: Abdulcelil Abdurrahim, 1988, v. 301.

ma'siyetlerden korumadaki rolü. b) Oruç. c) Zekat. d) Hacc. e) Zikr. 3- Kur'ân kıssaları: a) Lugat ve ıstilah olarak Kur'ân kıssaları. b) Kur'ân kıssalarındaki hedefler. c) Kur'ân kıssalarının günahlardan korunmadaki rolü; akîde alanında, toplumsal hayâtı tehdit eden günahlar, bâzı kalbî hastalıklar, haramı işlemede aldanma, mutî' ve isyankar olanlara verilen örnekler. 4- et-Tergîb ve't-terhîb: a) Lugat ve ıstilah anlamlarıyla tergîb ve terhîb. b) Tergîb ve terhîb yönüyle Kur'ân'da geçen darb-ı meseller. c) Etkili tasvirlerle günahlardan nefret ettirme. d) İtaatkarları mükafatlandırmayla yapılan tergîb ve âsîleri cezâlandırmayla yapılan terhîbin bir arada zikredilmesi. e) Uhrevî cezâlarla terhîb. 5- Bir takım büyük günahlardan korunma için getirilen çeşitli müeyyideler: a) Şirk ve küfürden korunma. b) Zina suçundan korunmak için getirilen çeşitli müeyyideler; zânînin cezâsını şiddetlendirme, zânîleri toplumdan sürme, kazf haddi uygulaması, liân tatbîki, ... 6- İyiliği emir kötülükten nehy: a) Ma'ruf ve münkerin anlamı. b) İyiliği emir ve kötülükten nehyin önemi. c) İyiliği emir ve kötülükten nehyin toplu olarak günahlardan korunmadaki rolü. 7- Hadler koyma: a) Lugat ve ıstilah olarak hadler. b) Cezânın, insanları günah işlemekten menetme yönünden önemi. c) İslam'da cezâlar, men etme konusunda yoğunlaşmıştır. d) Sâdece belli bâzı suçlara özel cezâlar konmuş olmasındaki hikmet. e) Bâzı cezâların günahları önlemedeki etkisi.

Günahları tedavi etmede Kur'ân'ın metodu: 1- Tevbenin teşrîi: a) Lugat ve ıstilah olarak tevbe. b) Tevbenin hükmü ve önemi. c) Kur'ân'ın tevbeyi günahkarlara bir ilaç olarak sunması. 2- Hadlerin konması: a) Hadler. b) Celd (sopa) cezâları ve men edici yönüyle tahkîki. c) Kesme cezâları ve men edici yönüyle tahkîki. d) Kısas ve men edici yönüyle tahkîki. e) Günümüz hukukuyla karşılaştırmalı olarak suça had uygulanmasının etkisi. 3- Keffâretlerin teşrîi: a) Lugat ve ıstilah olarak keffâret, had ve tevbenin karşılaştırılması. c) Kur'ân'da, bâzı günahlara şifa olması için keffâretler konması.

2- Bir Konunun Bir Sûrede Ele Alınması Tarzındaki Tezler:

Bir önceki ile benzer olan bu tür çalışmalar, bir konunun daha dar ve yoğun bir çerçevede ele alınmasıdır. Öncekinden farklı olarak burada, ayrıca, sûre de ele alınır ve tanıtılır. Sûrenin âyet sayısı, nüzûl yeri, önce ve sonrasıyla münâsebeti, isimleri, sûrede yer alan konular, sûrede konu birliği ve sûrenin kendine has özellikleri gibi hususlara yer verilir. Ardından konu sûre çerçevesinde ele alınır.

Örnek: Sûdan Ümmüderman İslâmiyye Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışılan, "Nûr Sûresi'nin Tebliğ Yönüyle Tefsiri" adlı yüksek lisans çalışması²⁹ şöyle bir plan ve içeriktedir:

Başında bir mukaddime ve giriş olan çalışma beş bölümden oluşmuştur. Üç kısımdan oluşan giriş bölümünde şu hususlara yer verilir: 1- K.Kerîm'in tebliğ yönü; tebliğin lûgat ve ıstılah anlamı, İslâmî tebliğin tarifi, K.Kerîm'in nüzûlü tebliğ araçları ile olmuştur, K.Kerîm'de tebliğ üslûbu, K.Kerîm'de tebliğî anlamlar. 2- Nûr Sûresi'ne tebliğ yönünden giriş: Sûrenin lûgat ve ıstılah anlamı, Sûrenin başlangıcı, Sûrenin fazîleti ve önemi. 3- Nûr Sûresi'nin nüzûl sebepleri: İsmi'nin verilmiş nedeni, nüzûl zamanı, târihçi ve muhakkiklerin Benî Mustalık Gazvesi'nin zamanı hakkındaki görüşleri, zinâ âyetinin sebab-i nüzûlü, liân âyetinin sebab-i nüzûlü, Hilal b. Ümeyye olayı, İfk âyetinin sebab-i nüzûlü.

Nûr Sûresi'ndeki cezâî teşri'nin bildirilmesi adını taşıyan birinci bölümde şu hususlar yer alır: 1- Zinâ haddi: Had ve zinanın tarifi, zinâ çeşitleri, cezâları v.b. 2- Kazf haddi: Kazf'in tarifi, kazf suçunun cezâsının bildirilmesi, kazf cezâsı,...

Yalancının bildirilmesi yönünden İfk hadisesinin durumu: 1- İfk hadisesinin bildirilmesine giriş. 2- Yayma ve bildirme yönüyle İfk hadisesi. 3- İfk olayında tebliğ yönünü güçlendirme metodu. 4- Din ve ahlaka aykırı bildiri türlerinin mümâreselerinin tamamının tehlikesi. 5- İfk hadisesinin tebliğî sonu.

Nûr Sûresi'nde İslâmî tebliğ ve sülûkî, terbiyevî ahlak adını taşıyan ikinci bölümde şunlar ele alınır: 1- Müslüman aile dışında izin alma âdâbı. 2- Müslüman aile içinde izin alma âdâbı. 3- Kişinin yaşantısındaki dışa vuran yönler; kadının zîneti, kişinin giysisindeki tebliğsel dışa vurum, kadının İslam'daki giyim tarzı, ... 4- Müslüman tebliğ adamının ahlâkı; tebliğ adamı kimdir, dâvetçi (dâî)'den farkı nedir?, mescidin rolü, ezan ve hutbe, ... 5- Müslüman bir ailenin içinde ve dışında toplumsal ilişkilerin âdâbı. 6- Hz. Peygamber'in seslenme ve hitâb âdâbı.

²⁹ Haz: Halid İbrahim Ahmed, Dan: Ömer Yusuf Hamza, 1988.

Allâh'ın azametine dair ilmî, iknâ edici bildiri adını taşıyan dördüncü bölümde şu hususlar yer alır: 1- Yeminler ve tesbihler. 2- Bulut ve yağmur. 3- Gecenin gündüzü tâkibi. 4- Hayâtın başlangıcının birliği.

Kâfir, münâfık ve mü'minlerin durumlarına dair, hayır yönünde tebliğ adını taşıyan son bölümde de şunlar yer alır: 1- Kafirlerin durumunu tebliğ. 2- Münâfıkların durumunu tebliğ. 3- Mü'minlerin hallerini tebliğ.

3- Bir Konunun Bir Tefsir veya Müfessirde Ele Alınması Tarzındaki Tezler:

Bu tür çalışmalar, genelde belli hususiyetleriyle ön plana çıkmış olan müfessir ve tefsirlerin, bu yönlerinin derinliğine ele alınması şeklindedir. Örneğin; isrâiliyyâta yer vermesiyle meşhur olan bir tefsirin bu yönünün, akılcılığı ön planda olan bir müfessirin de bu yönünün ele alınıp incelenmesi gibi. Bu tür çalışmalarda da, önce konu tahlil edilip ortaya konur, ardından tefsir ve müfessiri genel anlamda tanıtılır. Esas bölümde de, tespit edilen konu tüm yönleriyle bu tefsir veya müfessirde incelenir. Bu hususun tefsirde ön plana çıkmasına etki eden âmiller, bunun ortaya çıkardığı müspet veya menfî sonuçlar v.b. incelenir.

Örnek: Ürdün Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışılmış olan, "Selef'in Allâh'ın Sıfatlarıyla İlgili Âyetleri Te'vîl veya Allâh'a Havale Etme Hususundaki Tavrının Taberî Tefsiri'nde İncelenmesi" adlı yüksek lisans çalışmasının³⁰ plan ve içeriği şöyledir:

Dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü, Selef'in tanıtılması başlığını taşır ve şu hususları içerir: 1- Selef kimdir? 2- İmam Taberî, Selefteki konumu ve hadis ilmîndeki yeri: a) Taberî'nin tanıtılması. b) Hocaları ve öğrencileri. c) Eserleri. d) Tefsiri; tanıtımı ve genel olarak metodu. e) Hanbelilerle olan sıkıntıları ve bunun tefsirine yansımaları.

İkinci bölümde şunlar yer alır: 1- Te'vîlin lugat ve ıstılah anlamları. 2- Kitap ve Sünnet'ten te'vîle deliller. 3- Genel olarak Selef'in te'vîl konusundaki tutumu. 4- Özel olarak Taberî'nin te'vîle yaklaşımı. 5- Lugat ve ıstılah olarak tefvîd (Allâh'a havale etme). 6- Selef'in Allâh'a havale etme konusundaki tutumu.

³⁰ Haz: Muhammed Hayr Salim, Dan: Ahmed Nevfel, 1993, v. 185.

Üçüncü bölümde şunlar yer alır: 1- İstivâ. 2- Uluvv. 3- Mecî' ve ityân, 4- Tayy, yed, kabda. 5- Rızâ ve gazab sıfatı. 6- Kelam. 7- Sem'- Basar. 8- Hayat. 9- el-Kelam fi'n-Nefs. 10- Vech ve ayn: Her biri hakkında vârid olan âyetler, lugat anlamı, Selefin bu husustaki görüşleri, Taberî'nin konuya bakışı, müfessirlerin konuya bakışı gibi yönlerden ele alınır.

Dördüncü bölümde ise şu hususlar yer alır: 1- Hervele. 2- Nüzûl. 3- Dıhk. 4- Cihât. 5- Ayak, bacak, diz (ricl, kadem, sâk). 6- Parmaklar. 7- Şaşkınlık (aceb). Bunlar, bâzı hadislerde geçen, Allâh'ın sıfatlarıyla ilgili hususlardır.

c) Bir Sûrenin Tüm Yönleriyle Ele alındığı Tezler:

Konulu tefsirin bir türünü oluşturan bu tür çalışmalarda, bir sûre seçilip, bu sûre tüm yönleriyle ele alınmaya çalışılır. Bu tür çalışmaların planı, genel olarak şöyledir; öncelikle sûre; âyet sayısı, isimleri, nüzûl yeri ve zamanı, K.Kerîm'deki yeri itibarıyla arzettiği durum, öncesi ve sonrasıyla münâsebeti, genel olarak içeriği, kendine has özellikleri gibi yönleriyle ele alınır. Bâzı çalışmalarda, ayrıca; Kur'ân'da konu birliği, tefsir, konulu tefsir, kısımları, önemi, âyetlerin insicâmı, sûrede konu birliği v.b. hususlar hakkında da genel mahiyette açıklayıcı bilgiler verilir.

Ardından, esas kısım olan, sûrenin tahliline geçilir. Burada iki türlü bir çalışma şekli görülür. Bunlardan ilkinde, önce konular belirlenip, âyetler daha ziyade bu çerçevede ele alınır. Mesela; sûrenin kelâmî yönü; kelâmî yönden sûrenin işlediği konular, bu hususların yer aldığı âyetler, bunların ele alınış tarzı v.b. işlenir. Böylece sûre, birçok yönden ele alınmış olur.

İkinci türde ise; sırasıyla, önce âyetler kendi aralarında konu birliğine göre gruplandırılır ve her grup birçok yönden tahlil edilir. Örneğin; İsra Sûresi 1-8. âyetleri; sebab-i nüzûlü, önce ve sonrasıyla münâsebeti, kırâatları, i'râbı, belâgatı, beyânı, mânâsı v.b. yönleriyle ele alınır. Ardından bu grubun içerdiği kelâmî, fikhî, ahlâkî v.b. önemli yönler îzah edilir.

Bâzı çalışmalarda ise, her iki usûl birden bulunur. Şöyleki; âyetler grup grup ele alındıktan sonra, sûredeki belli başlı konular başlığıyla açılan bölümde, tüm sûre bu konular açısından tekrar ele alınır.

Örnek: Ürdün Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışılmış olan, "İsrâ Sûresi'ne Âit Tahlîli ve Metodolojik Bir Çalışma" adlı yüksek lisans tezi,³¹ şöyle bir plan ve içerik dâhilinde çalışılmıştır:

Üç bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında, şu hususlar yer alır: Sûre'nin ismi, âyet sayısı, nüzûl tertîbi, Kasas Sûresi'yle münâsebeti, Nahl Sûresi'yle münâsebeti, Sûre'deki Mekkî-Medenî âyetler, Sûre'nin konusu, Sûre'nin önemli özellikleri, Sûre'nin genel bir takdîmi.

Tahlîlî tefsir adını taşıyan birinci bölümde, şu hususlar yer alır: 1-8, 9-20, 21-39, 40-46, 47-57, 58-72, 73-111 arası âyetler, gruplar olarak, sırasıyla; lafız yönüyle tahlîl edilip, sebab-i nüzûlleri, önceki âyetlerle münâsebetleri, kırâatları, i'râbları, belâgat ve beyânî hususları ve mânâları gibi yönlerden ele alınırlar.

Sûre'den konular adlı ikinci bölümde, şu hususlar yer alır: 1- İsrâ toprakları Ümmetin mirasıdır: İsrâ mucizesi, mekânı, vakti, son peygamberliğin İsrâ toprağının mîrasındaki hakkı, İsrâ'dan çıkarılan hüküm ve dersler. 2- İsrâ Sûresi'nde Benî İsrâil: Sûre'de Benî İsrâil'in zikredilmesinin münâsebeti, Benî İsrâil'in târihi, nesebi ve fesadı, âlimlerin Benî İsrâil'in fesadı hakkındaki görüşleri, Benî İsrâil Devleti zâil olacaktır, İsrâ toprağını geri almak için Ümmetin çabaları.

İsrâ Sûresi'nin konulu tefsir metoduyla ele alınması başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise şunlar ele alınır: 1- Konulu tefsirin tarifî, ortaya çıkışı ve önemi. 2- Sûre'nin konulu tefsir metoduyla tefsiri: a) Mücâdele alanı. b) İslam Ümmetine Allah tarafından yapılan müjdeler. c) Müslümanlarla Benî İsrâil arasında süren mücâdele için ortaya konan metotlar: 1- Kur'ân; devlet düstûrunun ikâmesi. 2- Akdî anlaşma metodu. 3- Ahlâkî metod. 4- İktisâdî metod. 5- Fikrî metod. 6- Savunma metodu.

³¹ Haz: Firuz Muhammed Hayr, Dan: Fadl Hasan Abbas, 1996, v. 230.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Anahatlarıyla tanıtmaya çalıştığımız, Arap Âlemi'ndeki yüksek lisans ve doktora tezlerini incelememiz esnasında, bâzı hususlar dikkatimizi çekmiştir. Müspet veya menfî olarak değerlendirilmeye açık olan bu yönler, kısaca şunlardır:

Başlıklar yönüyle: Tezlerin gerek adları ve gerekse alt başlıkları, oldukça dolgun ve iddialı olup, bunlarda herhangi bir daraltmaya veya tevâzûya pek rastlanılmamaktadır. Fakat, bu tarz ve süredeki çalışmaların, gerçekleştirilmesi âdetâ imkansız olan bu başlıkları altında, çoğu zaman, oldukça cılız ve yetersiz bilgiler yer almaktadır.

Meselâ; Kur'ân-ı Kerîm'in Dili, Çağdaşlık ve K.Kerîm Nassı, Şîa'da tefsir anlayışı ve Şîi Müfessirler gibi çok geniş alanları kapsayan çalışmalarda, alt başlıklar da çalışmanın iddiasını sürdürmekte ve çalışmanın her yönü kapsadığı izlenimini vermektedir. Fakat, bu alt başlıklar ele alındığında, durumun hiç de öyle olmadığı görülmektedir. Maalesef, birçok başlığın altındaki bilgi ve yorumlar, başlıktan uzak bir alanda dolaşmaktadır.

Örneğin; Menâr Tefsiri ele alınırken, Reşid Rızâ'nın etkilendiği şahsiyetler arasında İbn Teymiyye sayılıp, bu hususa iki buçuk sayfa yer ayrılır. Fakat bu kısmı incelediğimizde, bu hususa âit tek bir veri veya örnek yer almazken, burada İbn Teymiyye'nin tefsirciliği ve her alandaki otoritesinden bahsedilir. Aynı şekilde, Reşid Rızâ'nın Batı Medeniyeti'nden etkilenmesi başlığı altında da, böyle önemli bir konuda ne bir veri, ne bir örnek sunulmazken, yuvarlak ifâdelerle Batı Medeniyeti değerlendirilip, bu konuda birkaç şahsın menfî sözlerinin sıralanmasıyla yetinilmesi, işin ciddiyetine ve ilmî boyutuna büyük halel getirmektedir.

Şekil yönüyle: Genelde tezlerin planı muntazam olmakla beraber, bâzı tezlerde oldukça karışık ve gelişigüze'dir. İçindekiler kısmının, başta veya sonda olması hususunda bir birlik yoktur. Baş tarafta yer alan ve garip ifâdeler içeren ithâf kısmının ilmî bir çalışmadaki yeri anlaşılammamaktadır. Ayrıca savunmalarda gözlenen öğrencinin akrabalarının salona gelmesi, kamera çekimi, hocaların sert ve kaba tavır ve sözleri, saatler süren tenkitleri şekil yönünden böyle ciddi bir faaliyeti garip bir havaya sokmaktadır.

Hacim Yönüyle: Tezler, oldukça hacimlidir. Fakat, genelde çalışmaların ancak yarı hacmi doğrudan konuyla ilgili, diğer yarısı tâlî konularla ilgilidir. Bâzı çalışmalarda, giriş kısmından önceki ve sonuç

kısımından sonraki kısımlar 30-40 sayfayı bulmakta, çalışmaya yazılan giriş, müellifin hayâtı, dönemi, eserin genel tanıtımı, tefsir konusunda verilen genel bilgiler ve alt başlıklarda yapılan genel girişler oldukça yer kaplamaktadır.

Tezlerin ayrılmaz birer parçası olarak algılanan bu kısımlar, ülkemizde de olduğu gibi, haddizatında bir tekrar olmaktan ileri gidememekte, bununla birlikte öğrenciyi oldukça yormakta, kısıtlı olan tez süresinin daralmasına ve asıl konusuna yeterince eğilememesine neden olmaktadır. Örneğin; hacimli bir eserin paylaşılarak tahkîk edilmesinde, her öğrencinin, aynı veya benzer bilgileri, kendi tezinin başına alması veya tefsir, tefsir usûlü türü çalışmalarda tefsir, te'vîl konularının ele alınıp, kısa bir tefsir târihi, tefsir usûlü târihi verilmesi gibi.

Dil ve üslup yönüyle: Çalışmalar genel olarak, ilmî bir eser üslûbuyla kaleme alınmamıştır. Öğrenci, daha başta içindekiler kısmında, kendi tarafını belirleyebilmekte, bâzı başlıklar tezyif ve kınamalardan oluşabilmekte, çalışma da tamamen bu üslupla kaleme alınabilmektedir. Zira, konu veya müellif benimsenmişse, tez boyunca aşırı övgülü, destek çıkıcı, ağdalı bir dil ve üslup kullanılmakta ve âdetâ çalışma bir medhiye tarzında yazılmakta, benimsenmemişse baştan sona sert, yargılayıcı, kınayıcı, nasihat verici, ön yargılı bir dil ve üslup kullanılmakta ve çalışma âdetâ bir reddiye tarzında kaleme alınmaktadır.

Örneğin; İbn Teymiyye, F. Razi gibi târihe mal olmuş şahsiyetler söz konusu olduğunda, âdetâ övgü yarışı yapılırken, Reşid Rızâ, Üstad Hatîb gibi şahsiyetler sözkonusu olduğunda ise sert ve kınayıcı bir üslup benimsenmekte ve çalışma âdetâ bir reddiyeye dönüşmektedir. Halbuki reddiyeler, ayrı bir çalışma türü, tezler ise, daha ayrı bir bilimsel çalışma türüdür.

Bu tür bir red tavrı ve üslûbu altında ise, ikna edici, bilimsel deliller yerine, yaygın olan ve kişinin benimsediği anlayışa uygun kanaatlar yer almaktadır. Örneğin; İstişrâkın müspet bir yanı var mıdır? şeklinde açılan başlık altında, böylesine geniş ve girift bir alan olan bu konuda, bir kişiye âit, eski klasik eserlerin tahkîk edilerek, basılması görüşü zikredilip, bu da reddedilerek, tek fayda olarak, müsteşriklerin yaptıkları çalışmaların adedi verilir ve bundan müslümanların ders alması ve artık uyanması gerektiği gibi ilmî olmayan bir üslup ve içerikli bir ifâde ile yetinilmiştir.

Muhtevâ yönüyle: Tezlerin çoğu tahkîk ve dil yönü ağırlıklı çalışmalar olup, bu durum, çalışmaların daha ziyade Arap dili ve Edebiyatı alanıyla ilgili olmasına neden olmuştur. Şöyleki, İlahiyat fakültelerinde yapılan çalışmalarla, Edebiyat fakültelerinde yapılan çalışmalar aynı şekil ve muhtevâyâya sahip olabilmektedir. Fakat, K.Kerîm'in bir hidâyet kaynağı olması amacına uygun olarak, günümüz anlayış ve gelişmeleriyle doğru orantılı ve modern hayâtın getirdiği yeni sorunlara çözümler üretici çalışmalara pek rastlanamamıştır.

Muhtevâsı bir müfessir veya tefsirin tanıtımı olan çalışmalar, ülkemizde de olduğu gibi, klasik hale gelmiş tanıtım şablonlarındaki isim ve örnekleri değiştirmekten ileri geçememekte, amaç bu tefsir ve müfessirin metodolojisini yakalayıp, bunu günümüze taşıma veya bundan istifâde etme yerine, eserde zaten ifâde edilen hususların, bizim dilimizle tekrarlanmasından ve bu görüşlerin dondurulmasından ibarettir.

Muhtevâsı klasik Kur'ân/tefsir târihi ve ilimleri olan çalışmalar da, klasik usûl kitaplarında zaten mevcut olan hususların tekrarından ibaret olup, bu usûlü, daha da geliştirip, canlandırarak günümüze taşıma, yeni sonuçlar çıkarma ve buna yeni hususlar ekleme şeklinde bir çaba yoktur. Dolayısıyla, zaman ve mekanları için çok canlı, çözüm üretici ve fonksiyonel olan âlimler, eserleri ve usûlleri günümüzde dondurulmuş ve âdetâ günümüz müslümanlarının önünü tıkayan birer engel haline getirilmişlerdir.

Kanaatimizce, bu tür çalışmalarda konular, sâdece, K.Kerîm ve klasik tefsirler boyutuyla ele alınmakla yetinilmeyip, dâhil oldukları günümüz çağdaş bilimlerinin metod ve muhtevâlarıyla da karşılaştırılarak, bu bilim dallarından istifâde edilmelidir. Zira son dönemlerde büyük gelişmeler kaydetmiş olan sosyoloji, psikoloji v.b. bilim dalları, insanlığın yaşantı ve gidişâtını doğrudan etkileyen bir yapıya kavuşmuşlar, böylece K.Kerîm'in fonksiyon ve amacıyla aynı noktada buluşmuşlardır.

Tarihte hem dînî ilimlerde, hem de diğer alanlarda bayrağı elinde taşıyan geçmiş İslam ulemâsının başarısını yenileyebilmek ve K.Kerîm'in hedeflerini gerçekleştirebilmemiz için, günümüz modern dünya düzeninin temel dinamiklerini belirleyen ve yönlendiren bu bilgi birikiminden haberdar olmamız, metodolojisini bilmemiz veya en azından İslam'ın temel esas ve prensiplerini günümüz insanının anlayabileceği bir tarz ve dille

ortaya koymamız gerekmektedir. Bu da ancak çalışmaların her iki alana da hâkim olmasıyla gerçekleşebilecektir.

Zira sosyoloji ilmine âit bir birikimi olmayan bir müfessirin günümüz toplumlarını tahlil edip, K.Kerîm'e uygun bir toplum modeli oluşturma imkanı, psikoloji ilmine âit bir birikimi olmayan bir müfessirin, günümüz insanını anlaması ve K.Kerîm'e uygun çağdaş bir müslüman modeli ortaya koyması, çağdaş eğitim sistem ve metodolojilerinden haberi olmayan bir eğitimci müfessirin, gelişmiş İslâmî bir eğitim anlayışı ve sistemi oluşturmaya mümkün değildir.

Çok farklı hususların tartışılıp, insanların zihinlerinin çalkalandığı bu dönemde, târihin derinliklerinde kalmış fikhî, kelâmî v.b. tartışmaları aynı dil ve muhtevâ ile tartışmak ise, bir fayda sağlamadığı gibi, en azından K.Kerîm'in amacına ters olmalıdır.

Metod yönüyle: K.Kerîm'i ve geçmiş birikimi bilinçli bir yaklaşım ve düzenli bir metod ile ele alıp, buradan sonuçlar çıkarma, Kur'ânî hedefleri dinamik bir hale getirme maalesef mevcut değildir.

Öncelikle çalışmaların amacı net değildir. Çalışmalar, nakil ve rivâyetlerin toplanıp, tasnif edilmesinden ibarettir. Bu rivâyetler, hangi usûle göre ele alınacak, değerlendirilecek, tenkit edilecek, sonuçlar çıkarılacak, veriler günümüze tatbik edilecek belli değildir. Birbirine zıt dahi olsa, bu rivâyetleri veya bilgileri tenkit etme veya bir başka açıdan bakma imkanı bulunmayıp, bunların sahipleri kabul görmüş otoritelerse kabul etme, dışlanmış kimselerse reddetme zorunluluğu hissedilmektedir.

Örneğin; günümüz çağdaş hukukunun geldiği nokta, konulara bakış tarzı, uygulama tarzları, güncel tartışmaları, metodolojisi v.b. hususlardan habersiz olarak çalışılan "K.Kerîm'de insan hakları" adlı bir çalışmanın, içerik, yöntem, sonuç ve K.Kerîm'in hedefi yönünden insanlığa neler kazandırabileceği elbette tartışmalıdır. Bu, günümüz astronomi çalışmalarının seviyesinden haberdar olmayan bir araştırmacının, F. Razî v.b. âlimlere dayanarak, K.Kerîm'den çağdaş bir astro- nomi bilgisi ve anlayışı çıkarmaya çalışması gibidir.

Geçmişte olan herşeye sıkı sıkıya bağlılık ve yeni olan herşeye tamamen karşı olma yönüyle: Geçmiş ulemâ ve eserlerde, her konunun, ebediyete kadar olması gereken haliyle ortaya konup, halledildiği şeklinde bir rahatlık duyulup, bunları günümüze aktarıp, tekrar etmenin yeterli

olacağına dair duyulan büyük güven, bunlara ters olan veya bunlarda olmayan her yeni şeyin de, reddedilmesi gereken bir bid'at olduğu anlayışı hakimdir.

Büyük bir dinamizme sahip olan İslam fikir târihine tamamen zıt olan bu anlayış, maalesef günümüz ilmî çalışmalarında da güçlü bir şekilde ağırlığını devam ettirmektedir. Örneğin; hala tartışılan bilimsel tefsir anlayışı F. Razi, Gazzalî gibi büyük otoriteler tarafından kabul görüp ele alındığı için gâyet rahatlıkla ele alınıp, incelenirken, günümüzde ortaya çıkan değişik bâzı yaklaşımlara karşı ise, anlamak bile istemeden, tam bir red ve tezyif usûlüyle hareket edilmektedir. Halbuki belli bir dönem sonra bu anlayışlar da eskidiğinde, sırf eski olması nedeniyle kabul görecektir, ama zaman, mekan ve insanlar yine farklı bir konumda olacaklardır.

Mezhep yönüyle: Farklı mezhep veya ekollerden olan müfessir ve eserlere daima bu zaviyeden bakmaya çalışma, bunlardan istifâdeden ziyade, onları eleştirme, uyarma, nasihat etme, haklarında karar verme gibi ilmî olmayan tavırlarla yaklaşma.

Örneğin; Şîî bir müfessir olan Tabâtabâî ve tefsiri ele alınırken lehinde ve aleyhinde olan hususlar şeklinde bir başlık açılıyor ve burada lehinde olarak Tevrat ve İncil'den nakilleri, çağdaş mezhepleri reddi, aleyhinde olarak da, Kur'ân ve sahâbeye ta'n edenlere sükûtu, derin ve karışık felsefî konulara girişi gibi subjektif yönlerle, onun hakkında hüküm verici bir tavır benimseniyor. Fakat, aynı eleştirel tutuma, Sünnî müfessirlerde pek rastlanılmamaktadır. Bir diğer deyişle özeleştiri hiç yok, karşı eleştiri ve tezyif bolca mevcuttur.

Bölümler arasında irtibat eksikliği yönüyle: Çalışmanın bütünlüğü açısından, her bölümün, diğeriyle sıkı bir ilişkisi olmalıdır. Yoksa beklenen fayda hasıl olamaz. Bu irtibat da, genelde fazla iyi kurulamamakta, bâzı bölümlerde ise, hiç gözetilememektedir. Örneğin; bir müfessir ve tefsiri incelenmeden önce, müfessirin dönemi ve hayâtı hakkında bilgi vermenin amacı, bu müfessirin dönemine âit siyâsî, sosyal, fikrî durumun ve hayatî tecrübelerinin tefsirine yansımaları ve etkisini ortaya koymaktır. Yoksa, târih kitaplarından aktararak, o döneme âit savaşımlardan veya para biriminden bahsetmek değildir.